

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ

ในบทนี้ก่อนที่จะได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก จะได้ศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อความสัมพันธ์กันเป็นประการแรก จากนั้นจึงจะได้พิจารณาในรายละเอียดของความสัมพันธืในค่านต่าง ๆ ของทั้ง 3 กลุ่มชนนี้ต่อไป

ปัจจัยที่มีผลต่อความสัมพันธ์

ปัจจัยที่จะมีผลต่อความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ นั้นมีหลายประการ คือ

1. ทัศนคติต่อกันระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตก
2. ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
3. ความก้าวหน้าทางการคมนาคมในกรุงเทพฯ

ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีรายละเอียดดังนี้ คือ

1. ทัศนคติต่อกันระหว่างไทย จีน และตะวันตก ทัศนคติต่อกันระหว่างคนทั้ง 3 กลุ่มนี้จะเห็นได้จากการพิจารณาที่ละกลุ่ม คือ

ก. ชาวไทย คั้งที่ได้กล่าวแล้วว่าชาวไทยแบ่งเป็น 2 ระดับที่สำคัญ คือ ชนชั้นสูง และสามัญชน ทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อชาวตะวันตกนั้นโดยทั่วไปแล้วในบรรดาชนชั้นสูงของไทยจะไม่มี ความรังเกียจหรือเกรงกลัวชาวตะวันตกเท่าใดนัก กล่าวคือ ตั้งแต่พวกมิชชันนารีได้เข้ามาในกรุงเทพฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้มีสติปัญญาที่เป็นชนชั้นสูงมีความเห็นว่าการสมาคมกับชาวตะวันตกจำเป็นตองมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน รวมทั้งภาษาอังกฤษจะมีความสำคัญต่อไปในอนาคต ในเวลานั้นจึงมีเจ้านายและขุนนางบางคนได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารี รวมทั้งศึกษาวิทยาการต่าง ๆ

ของประเทศทางตะวันตกอีกด้วย ในเวลาต่อมาพวกมิชชันนารีก็ได้สร้างโรงเรียนขึ้นเพื่อสอนเด็ก ๆ ทั้งชายหญิง¹ ปรากฏว่ามีเด็กจากครอบครัวขุนนางเข้าเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แสดงว่าชาวไทยในระดับสูงได้เริ่มหันมาสนใจวิทยาการของชาวตะวันตกรวมทั้งมีการคบหาสมาคมกับบรรดามิชชันนารีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² การที่ชาวไทยในระดับนี้มีความคุ้นเคย ตลอดจนเข้ามารับการศึกษากับพวกมิชชันนารีนั้นจะทำให้ทัศนคติของคนกลุ่มนี้ต่อชาวตะวันตกที่จะทวีจำนวนเข้ามามากขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงนั้นเป็นไปในลักษณะที่ไม่มีความรังเกียจหรือเกรงกลัวชาวตะวันตก เพราะเคยมีการคบหาสมาคมกันมาดั่งกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามทัศนคติของชาวไทยในระดับสามัญชนก็แตกต่างกันไปจากชนชั้นสูง บรรดาสมาชิกชนในเวลานั้นยังมิได้มีความเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกเท่าใดนัก การศึกษาส่วนมากแล้วก็มีศูนย์กลางอยู่ที่วัด เช่นเดียวกับลักษณะการศึกษาแต่ดั้งเดิมของไทย ดังนั้นคนเหล่านี้จึงยังมิมีความคุ้นเคยกับชาวตะวันตกและวิทยาการสมัยใหม่ ชาวไทยในระดับสามัญชนโดยทั่วไปจึงมักมีที่ท่าเกรงกลัวและไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกับชาวตะวันตกเท่าใดนัก³ อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวตะวันตกในระดับนักเผชิญโชคหรือกลาสีเรือที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามานั้น ชาวไทยโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูงหรือสามัญชนก็มิมีความไว้วางใจ ทั้งนี้เนื่องจากพวกนี้มีกิริยาท่า-

¹ คุรุยาละเอียดยกเกี่ยวกับโรงเรียนของมิชชันนารีได้ในตอนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางสังคม.

² สุพรรณิ กัญจน์รัฐติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 93 - 103.

³ เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 407.

ทางค่อนข้างหายากไม่สุภาพ ใช้ชีวิตอย่างเสเพล¹ ดังนั้นรวมความแล้วจะเห็นว่าชาวไทยในระดับสูงไม่มีความรังเกียจชาวตะวันตกโดยทั่วไป ยกเว้นชาวตะวันตกในระดับนักเผชิญโชคหรือกลาสีเรือ แต่สำหรับชาวไทยในระดับสามัญชนนั้นไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชาวตะวันตกเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามก็มีได้ปรากฏการแสดงออกในลักษณะซึ่งต่อต้านชาวตะวันตก

สำหรับทัศนคติต่อชาวจีนนั้น ชาวไทยโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นชาวไทยในกลุ่มใดก็ไม่ปรากฏข้อขัดแย้งหรือความไม่พอใจชาวจีน ต่างก็อยู่ร่วมกันโดยสันติ ไม่มีความรังเกียจเคียดแค้นระหว่างกัน ทั้งนี้เนื่องจากชาวไทยและชาวจีนมีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานแล้ว ในกรุงศรีอยุธยาที่มีชาวจีนเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก วัฒนธรรมต่าง ๆ ของชาวจีนก็เป็นที่ยอมรับในสังคมไทย แม้กระทั่งในงานพิธีต่าง ๆ ก็ได้นำเอาวัฒนธรรมจีนเข้ามาประกอบด้วย² ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาวไทยและชาวจีนต่างก็ได้อยู่รวมกันมาโดยตลอด รวมทั้งได้มีการแต่งงานระหว่างชายจีนและหญิงไทยอยู่เสมอคงที่ใดกล่าวแล้วในบทที่ 2 ฉะนั้นการที่ชาวจีนได้เข้ามาครั้งใหญ่อีกระลอกหนึ่งภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงนั้นจึงไม่ได้เป็นสิ่งใหม่ต่อชาวไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อชาวจีนนี้มิได้เป็นไปในลักษณะที่มีความรังเกียจเคียดแค้นแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทัศนคติที่มีต่อชาวจีนนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในหมู่ชาวไทยบางกลุ่ม ทั้งนี้เนื่องจากในระยะนี้มีชาวไทยที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกเป็น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 รล.99/41 คำแปลเรื่องประเทศสยามของนายชาลส์ บัลด์ (Translation of Some Parts of "Siamese Sketches" By Charles Buls).

² ชาติหลวง เคน ชิวซี, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสุโขทัย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, 2516), หน้า 415 - 417.

จำนวนมากขึ้น บางพวกก็ศึกษาอยู่ในกรุงเทพฯ แต่บางพวกได้เดินทางไปศึกษา
ต่างประเทศ คนในกลุ่มหลังนี้ไม่เพียงแต่จะได้รับการศึกษาในเรื่องชาตินิยม
เท่านั้น แต่ยังเห็นตัวอย่างเรื่องการแบ่งแยกเชื้อชาติในต่างประเทศด้วย โดย
เฉพาะอย่างยิ่งในยุโรปขณะนั้นได้มีความคิดในเรื่อง "การต่อต้านภัยเหลือง"
(หมายถึงชาวจีน) อย่างแพร่หลาย ทำให้ชาวไทยที่ได้รับการศึกษาตามแบบ
ตะวันตกได้นึกถึงประเทศของตนด้วย ชาวไทยเหล่านี้จึงเกิดความไม่พอใจชาว
จีนที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์อย่างมากมายจากเมืองไทย¹ ยิ่งไปกว่านั้นใน
ปีสุดท้ายของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดมีเหตุการณ์
ที่ทำให้ทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อชาวจีนเลวร้ายลงอีก คือภายหลังจากเกิดเหตุ-
การณ์การนัดหยุดงานของชาวจีนในกรุงเทพฯ เพื่อประท้วงเรื่องการขึ้นภาษีใน
ระหว่างวันที่ 1 - 6 มิถุนายน พ.ศ. 2453 ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในบท
ต่อไปนั้น ชาวไทยมีความรู้สึกที่ชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มิได้รู้สึกรัก
เมืองไทยเลย เพียงแต่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์เท่านั้น เมื่อทางรัฐบาล
ไทยต้องการเก็บภาษีมากขึ้นเพื่อช่วยราชการซึ่งไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดก็ตามต้อง
เสียภาษีในอัตราใหม่นี้ทั้งนั้น เหตุใดชาวจีนจึงต้องขัดขวาง ชาวไทยมีความคิด
ว่าชาวจีนไม่เห็นแก่ทางราชการเลย ดังนั้นชาวจีนที่ถูกจับในการประท้วงครั้งนี้
เมื่อเข้าไปอยู่ในคุกจึงถูกพวกนักโทษชาวไทยทำร้ายร่างกายเอาอีกเพราะความ
ไม่พอใจ² จากเหตุการณ์นี้จึงแสดงให้เห็นว่าในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จ-
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทัศนคติที่ดีต่อชาวจีนของชาวไทยบางกลุ่มเริ่มเปลี่ยน-
แปลงไปจากเดิม

ข. ชาวจีน ทัศนคติของชาวจีนที่มีต่อชาวไทยตั้งแต่ครั้งเดิมก็
เป็นไปในทางที่ดีเช่นเดียวกับทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อตน จึงทำให้ชาวจีนและ

¹William G. Skinner, Chinese Society in Thailand,
p. 159 - 160.

²หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ก.41/43 สำเนาคำแปลจากหนังสือ-
พิมพ์หัวเขียวจีนไป วันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ. 129.

ชาวไทยสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยสันติ¹ อย่างไรก็ตาม เมื่อความคิดทางชาตินิยมเข้ามามีบทบาทในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทศนคติที่ดีของชาวจีนที่มีต่อชาวไทยก็เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย ชาวจีนเริ่มมีความคำนึงถึงชาติพันธุ์ของตนมากขึ้น ประกอบกับชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยเวลานั้นเริ่มประสบความสำเร็จในชีวิตและมีความมั่นคงในอาชีพของตน มิใช่อยู่ในฐานะผู้เข้ามาเสี่ยงโชคเช่นเมื่อครั้งแรกเดินทางเข้ามา ในขณะที่ชาวไทยยังคงไม่มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าใดนัก ชาวไทยในระบอบสามัญชนส่วนมากก็คงทำการเกษตรกรรมหรือค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ฐานะไม่ร่ำรวย พวกจีนในระยะนี้จึงมีทัศนคติที่ไม่สู้จะดีต่อชาวไทย ในสายตาของชาวจีนนั้นเห็นว่าชาวไทยส่วนมากขาดความกระตือรือร้นและไม่สามารสร้างความรู้เรื่องในอาชีพการงานแก่ตนเองได้² ประกอบกับในช่วงเวลานี้ได้มีชาวไทยบางกลุ่มได้เริ่มต่อต้านชาวจีนดังที่ไค่กล่าวแล้ว ดังนั้นทัศนคติที่ดีต่อชาวไทยจึงได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อชาวจีนเช่นกัน กล่าวคือ ในระยะแรก ๆ ก็ไม่มีปัญหาระหว่างกันเท่าใดนัก ต่างก็สามารถอยู่ร่วมกันโดยสันติ แต่ในระยะหลังเมื่อมีปัญหาทางค่านิยมเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันก็มีส่วนทำให้ทัศนคติเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

สำหรับทัศนคติของชาวจีนต่อชาวตะวันตกนั้น ชาวจีนไม่มีใครจะพอใจชาวตะวันตกเท่าใดนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนชั้นสูงที่มีกิจการค้าขนาดใหญ่ ทั้งนี้เพราะต่างฝ่ายต่างก็มุ่งจะเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จึงเท่ากับว่าจะต้องเป็นคู่แข่งกันโดยปริยาย การที่ชาวจีนไม่พอใจชาวตะวันตกนี้เห็นได้เมื่อเริ่มทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ สนธิสัญญานี้ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการค้าในเมืองไทย ซึ่งส่งผลกระทบต่อการค้าของชาวจีน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.8.7/34 คำกราบบังคมทูล "เมมเมอรัลคำปัญหาจีน" ของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ วันที่ 9 กันยายน ร.ศ. 129.

² William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 159 - 160.

หลายด้าน อาทิเช่น การเลิกการค้าผูกขาด การตั้งอำนาจของเจ้าภานุนายอากร ซึ่งชาวจีนเคยมีผลประโยชน์ในกิจการเหล่านี้ทั้งสิ้น พ่อค้าชาวจีนต้องลดบทบาทของตนมาเป็นเพียงพ่อค้าคนกลางเมื่อมีการค้ากับตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องกับค้า¹ ค้ายเห่กุนเองบรรดาพ่อค้าจีนในระดับสูงที่เคยได้รับผลประโยชน์จึงไม่พอใจการทำสนธิสัญญาเบาริงนี้เป็นอย่างมาก² ในระยะต่อมาคือปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพวกชาวตะวันตกได้ตั้งสโมสรการค้าของตนที่ชื่อว่า "Bangkok Chamber of Commerce" ขึ้นใน พ.ศ. 2442 นั้น พวกพ่อค้าชาวจีนก็พยายามรวมตัวกันขอตั้งสโมสรการค้าเพื่อต่อต้านการค้าของชาวตะวันตกด้วย³ เมื่อประมวลผลการแสดงการต่อต้านและแข่งขันอำนาจกับชาวตะวันตกของชาวจีนในกรุงเทพฯ แล้วจึงเห็นว่าทัศนคติของชาวจีนที่มีต่อชาวตะวันตกนั้นค่อนข้างจะเป็นการไม่พอใจในการเข้ามาแข่งขันผลประโยชน์กับตน

ค. ชาวตะวันตก ทัศนคติของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวไทยและชาวจีนนั้นไม่มีความแตกต่างกันเท่าใดนัก สำหรับชาวไทยโดยทั่ว ๆ ไปที่ไม่ใช่ชนชั้นสูงหรือผู้ที่รับวัฒนธรรมและปรับตัวเข้ากับชาวตะวันตกแล้วนั้น ชาวตะวันตกมีทัศนคติว่าพวกนี้ยังมีความล้าหลังกว่าตนอยู่มาก ชอบอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่คบหาสมาคมหรือเป็นมิตรกับใครอย่างง่าย ๆ⁴ นอกจากนี้ชาวตะวันตกยังมีความคิด

¹ Victor Purcell, The Chinese in Southeast Asia, p. 130 - 131.

² William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 101.

³ Ibid., p. 170.

⁴ Samuel J. Smith, "A Summary of Asiatic Intelligence", Siam Repository 2 (1870) : 104.

ว่าการที่พวกตนเข้ามาทำสนธิสัญญากับไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมานั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการนำความเจริญก้าวหน้าในค่านิยมวิชาการสมัยใหม่มาเผยแพร่ให้ควย ผลประโยชน์นี้ชาวไทยจะได้รับก็ต่อเมื่อสามารถเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก ตลอดจนมีที่ปรึกษาชาวตะวันตกในด้านต่าง ๆ แต่ทุกอย่างก็มิได้เป็นไปตามที่ชาวตะวันตกคาดหวังไว้ พวกนี้จึงมีความรู้สึกถูกชาวไทยอยู่ในที่ คงปรากฏบันทึกถึงหาที่ของชาวตะวันตกต่อชาวไทยในกรุงเทพฯ จากหนังสือพิมพ์รายวันในสมัยนั้นว่า

พวกฉิวชาวที่เข้ามาในประเทศของเรา แสดงกิริยา และวาทะให้เห็นว่า

1. ความรู้ของเราไม่เท่าเขา
2. วิชาอาคมในทางทำมาหากินเสียยิ่งชีพ สู้เขาไม่ไหว
3. ขนบธรรมเนียมของเราที่เป็นแต่กึ่งลิวลิยส์ ก็เป็นธรรมเนียมที่พวกเขาไม่นับถือ
4. อำนาจของประเทศเราก็น้อยกว่าเขา
5. ความพร้อมเพรียงของชาติยังเป็นรองเขามาก
6. ความอดุทนในชาติเคียดกันยังไม่สู้จำนวนมากเหมือนพวกเขา เพราะสิ่งเหล่านี้แลสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ของเปลืองเวลาพรรณนา คนฉิวชาวบางคนจึงเยอหยิ่งถือตัวถือยศ²

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าทัศนคติของชาวตะวันตกต่อชาวไทยโดยทั่ว ๆ ไป จึงยังคงแฝงไว้ซึ่งการดูหมิ่น เห็นว่าชาวไทยค้อยกว่าคนในทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา ความเชื่อหรือขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น การแสดงออกของชาวตะวันตกบางครั้งก็แสดงถึงทัศนคตินี้ได้ชัดเจนได้ชัด ดังปรากฏว่า มิสเตอร์ ราล์ฟ เพเจต³ (Ralph Paget) เคยมีจดหมายร้องเรียนต่อพระเจ้าจันอง-

¹Ibid., p. 105.

²ชาวตลาด, (13 มิถุนายน คศ 126)

³ในเอกสารเรียกว่า ราล์ฟ แพชชิต ความสำเนียงการอ่านของคนไทยในสมัยนั้น.

ยาเชอ กรมหลวงเทววงษ์โรประการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศว่าพระ
วัดม่วงแค ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับที่อยู่ของตุนั้นที่ระฆังหนวดหมากรุกในเวลา
4.00 น. ขอให้ทางฝ่ายไทยจัดการแก้ไขให้¹ การกระทำเช่นนี้แสดงว่าชาว
ตะวันตกไม่ได้ให้เกียรติทางฝ่ายไทยเลย แม้แต่ในค่านศาสนาซึ่งเป็นที่นับถือของ
ชาวไทยแล้ว ชาวตะวันตกก็ยังกล้าเข้ามาคำหนิและพยายามจะให้มีการเปลี่ยนแปลง
ประเพณีเดิม

สำหรับชาวจีนนั้น ชาวตะวันตกก็มีความรู้สึกดูหมิ่นเช่นเดียวกับที่ปฏิบัติ
ต่อชาวไทยเช่นเดียวกัน โดยในบันทึกของ เอช. วารริงตัน สมิธ (H. Warrington
Smyth) เจ้ากรมโลหกิจได้กล่าวถึงชาวจีนไว้ว่า พวกนี้ไม่มีระเบียบ สกปรก
และไม่มีมารยาท² นอกจากนี้แล้วชาวตะวันตกยังมีความไม่พอใจชาวจีนในค่าน
การแย่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอีกด้วย เพราะคั้งที่ได้กล่าวมาแล้วว่าต่าง
ฝ่ายต่างก็ประกอบการค้าเป็นสำคัญ จึงทำให้ชาวตะวันตกและชาวจีนมีการแย่ง
ชิงผลประโยชน์ระหว่างกัน คั้งนั้นทัศนคติของชาวตะวันตกที่มีความไม่พอใจชาว
จีนคั้งกล่าวนี้จึงไม่จำกัดอยู่เพียงชาวจีนที่ยากจน ไม่มีการศึกษา และค้อยวัช-
กรรม หากแต่ยังรวมไปถึงชาวจีนในระดับพ่อค้าและเจ้าของกิจการด้วย คั้ง
คั้งปรากฏใน "บรรทึกสืบเรื่องจีน" ของพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงดำรง-
ราชานุภาพว่า "ผู้ที่เป็นจีน แม้จะมั่งมีทรัพย์สมบัติเท่าใด เข้ากับฝรั่งไม่ได้ ฝรั่ง
รังเกียจ ไม่ประพฤติค้อจีนอย่างคนเสมอกัน"³

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.2.1/20 จดหมายมิสเตอร์แพชชิต
(Ralph Paget) กรามทูลพระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงเทววงษ์โรประการ
วันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2446.

² H. Warrington Smyth, Five Years in Siam, Vol. I,
p. 17.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.6.2/2 คำกราบบังคมทูลของ
กรมหลวงดำรงราชานุภาพ วันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 129.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าชาวตะวันตกนั้นไม่ชอบชาวจีนและไม่ต้องการจะมีความสัมพันธ์ด้วยเท่าใดนัก แต่อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงใดก็ตามมีปัจจัยอื่นมาเป็นส่วนประกอบ

อาจกล่าวได้ว่าระหว่างชาวไทยและชาวจีนนั้นต่างฝ่ายต่างก็มีทัศนคติที่ดีต่อกันเป็นส่วนมาก (ยกเว้นในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) อย่างไรก็ตาม ทั้งชาวไทยและชาวจีนโดยทั่วไปต่างก็มีทัศนคติที่ไม่ดีนักต่อชาวตะวันตก ขณะเดียวกันชาวตะวันตกก็มักจะดูหมิ่นชาวไทยและชาวจีนว่าคดโกงกว่าตนในทุกกรณี

2. ความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จากลักษณะโครงสร้างภายในทั้ง 3 ชุมชน ซึ่งได้ศึกษารายละเอียดในบทที่ 2 นั้น จะเห็นได้ว่าแต่ละชุมชนมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งจะเป็นสาเหตุแห่งความสัมพันธ์ระหว่างกันได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ แต่ละชุมชนจะมีลักษณะที่เรียกได้ว่าไม่สามารถเลี้ยงตนเองได้โดยสมบูรณ์ เพราะถ้าพิจารณาถึงการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละชุมชนแล้วจะเห็นได้ว่า การประกอบอาชีพของแต่ละกลุ่มมีความใกล้เคียงกัน อาทิเช่น ชาวไทยส่วนมากจะรับราชการและทำการเกษตรกรรม ชาวจีนมักจะค้าขายและใช้แรงงานรับจ้าง ส่วนชาวตะวันตกนั้นโดยมากแล้วจะมีกิจการห้างร้านขนาดใหญ่ มีโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงเลื่อย โรงสี ตลอดจนเป็นผู้ที่ใช้ความรู้ความสามารถในด้านเทคนิควิธีการใหม่ ๆ เป็นต้น การที่คนในชุมชนเดียวกันต่างก็ประกอบอาชีพที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ ทำให้มีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยชุมชนอื่นในสิ่งที่ตนเองยังขาดอยู่อति เช่น ชาวไทยก็จำเป็นต้องซื้อสินค้าจากพ่อค้าชาวจีนและชาวตะวันตก ชาวตะวันตกที่ดำเนินกิจการการค้าขนาดใหญ่ ตลอดจนบรรดาเจ้าของโรงเลื่อย โรงสี ต่างก็ต้องอาศัยแรงงานและการติดต่อในตลาดสินค้าจากชาวจีน ชาวจีนต้องอาศัยสินค้าประเภทผลิตภัณฑ์เกษตรจากชาวไทย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แต่ละฝ่ายจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับบริการ ทั้ง ๆ ที่โดยทัศนคติจริง ๆ แล้วอาจจะไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกันก็ตาม แต่เนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ จึงจำเป็นต้องมีการติดต่อเกี่ยวของกัน ตัวอย่างที่

เห็นได้ชัด คือในกรณีของชาวจีนและชาวตะวันตก ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็มีความไม่พอใจซึ่งกันและกันในด้านการค้า แต่ทั้ง 2 ฝ่ายนี้ก็มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก โดยชาวตะวันตกจำเป็นต้องจ้างชาวจีนเข้ามาเป็นแรงงานในการประกอบกิจการต่าง ๆ เพราะชาวจีนมีความขยันขันแข็ง กระตือรือร้น รวมทั้งไม่ได้อยู่ในกฎเกณฑ์บังคับของทางราชการคือระบบไพร่เหมือนชาวไทย¹ แต่แท้ที่จริงแล้วชาวตะวันตกก็ไม่ต้องการจ้างชาวจีนเลยถ้ามีทางเลือกใดครั้งที่ เจ.จี.ซี.

แคมเบล (J.G.D. Campbell) ที่ปรึกษาทางการศึกษาของรัฐบาลไค้กล่าวไว้ว่า "การที่ชาวยุโรปจ้างชาวจีนเข้ามาทำงานนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะความพอใจที่มีต่อชาวจีน แต่เนื่องจากความจำเป็นที่ไม่มีทางเลือก"²

3. ความก้าวหน้าทางคมนาคมในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ ได้มีการพัฒนาทางคมนาคมอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในคันเส้นทางคมนาคมและประเภทของยานพาหนะ ในคันเส้นทางคมนาคมนั้น ได้มีการพัฒนาทั้งทางบกและทางน้ำ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตัดถนนขึ้น 4 สายในกรุงเทพฯ คือ ถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร และสีลม อีกทั้งมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพิ่มขึ้น เป็นคูเมืองอีกชั้นหนึ่ง และขุดคลองถนนตรงเพื่อการคมนาคมติดต่อกับชุมชนชาวตะวันตก

¹Samuel J. Smith, "Native Servants", Siam Repository 3 (July 1871) : 364 - 365.

²J.G.D. Campbell, Siam in the Twentieth Century (London : Edward Arnold, 1902), p. 270 จากข้อความ "...It cannot be said that they (The Chinese) are employed by Europeans on account of any great love inspired by them, but simply because necessity knows no choice...". อ้างจาก William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 160.

ที่อยู่ทางตอนใต้ของกรุงเทพฯ¹ ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการพัฒนาทางคมนาคมทางบกในกรุงเทพฯ อย่างเห็นได้ชัด มีการตัดถนนเป็นจำนวนมากในสมัยนี้ ทำให้คนที่อยู่ในส่วนต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ติดต่อกันได้อย่างสะดวก² นอกจากนี้แล้วในคานประเภทของยานพาหนะก็ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าไปกว่าเดิมเป็นอันมาก มีทั้งรถยนต์ รถมราง และรถลาก (รถเจ๊ก) ซึ่งเป็นยานพาหนะที่เพิ่งมีขึ้นในกรุงเทพฯ ทำให้การคมนาคมเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็วกว่าเดิม โดยเฉพาะรถราง นั้นนับว่าเป็นพาหนะที่มีส่วนสำคัญมากที่เอื้อต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก เพราะถ้าเปรียบเทียบระหว่างรถยนต์ รถมราง และรถลากแล้ว รถมรางจะมีประโยชน์ต่อทุกคนทั่วไปมากที่สุด เพราะเร็วกว่ารถลาก แต่ขณะเดียวกันก็เป็นรถโดยสารสาธารณะซึ่งใครก็ได้ใช้บริการได้ ไม่จำเป็นต้องซื้อเป็นสมบัติส่วนตัวเหมือนรถยนต์ ซึ่งยังคงมีราคาแพงในขณะนั้น รวมทั้งมีจำนวนไม่มากนักด้วย รถมรางในขณะนั้นมีผู้ดำเนินงาน 2 ฝ่าย คือ บริษัทสยามอิเลคทริคซี้ที่ จำกัด และบริษัทรถรางสยาม จำกัด สำหรับกิจการของบริษัทแรกนั้นเป็นของชาวเคนมาร์ค แบ่งเป็น 4 สาย³ คือ

สายบางคอแหลม เริ่มจากตรงข้ามพระบรมมหาราชวัง มุ่งหน้าไปยังสี่กั๊กพระยาศรีแล้วไปตามถนนเจริญกรุงจนกระทั่งถึงบางคอแหลม รวมระยะ

¹ปิยนาด บุนนาค และคนอื่น ๆ, คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325 - 2525) (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 36 และ 62 - 63. (ฉบับร่าง).

²คุรายละเอียคใน เกือกูล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : เอกสารนิเทศน์การศึกษา หน่วยศึกษานิเทศน์ กรมการฝึกหัดครู, 2520).

³C. Lamont Groundwater, "Engineering", Twentieth Century Impressions of Siam, p. 191.

ทาง 5.63 ไมล์ สายนี้นับว่าเป็นรตรางที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะเชื่อม
ตั้งแต่ชุมชนชาวไทย ผ่านชุมชนชาวจีนไปจนกระทั่งสิ้นสุดที่ชุมชนชาวตะวันตก
วันหนึ่ง ๆ มีผู้ใช้บริการรตรางนี้ประมาณ 25,000 คน

สายสามเสน สายนี้เชื่อมต่อระหว่างชานเมืองที่ขยายไปทางตะวัน-
ออกเฉียงเหนือ คือ บางกระบือ และสามเสน กับใจกลางเมือง โดยมาเชื่อม
กับสายบางคอแหลมที่สามแยก เท่ากับเชื่อมระหว่างชุมชนชาวไทยชั้นสูงและชุมชน
ชาวจีนนั่นเอง รวมระยะทางทั้งสิ้น 5.37 ไมล์

สายอัญญาณ์และสายราชวงศ์ ทั้ง 2 สายนี้เป็นสายที่วิ่งระหว่างริม
แม่น้ำเจ้าพระยามาเชื่อมกับสายสำคัญ 2 สายข้างต้น

ส่วนรตรางของบริษัทรตรางสยาม จำกัด นั้น เป็นกิจการของชาวไทย
ผู้ริเริ่มก่อตั้งคือ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2446
(แต่ในปี พ.ศ. 2450 บริษัทสยามอิเล็กทริคซิตี้ จำกัด ได้ซื้อกิจการและรวมเป็น
บริษัทเดียวกัน) รตรางของบริษัทนี้มี 3 สาย¹ คือ

สายคุสิท เริ่มต้นจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่สามเสน ไปยังสวนคุสิท
และผ่านกำแพงพระนครเข้าไปยังพระบรมมหาราชวัง และสิ้นสุดลงที่ท่าช้างวัง-
หน้า (บริเวณสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าในปัจจุบัน) รวมระยะทาง 6.25 ไมล์

สายหัวลำโพง เริ่มจากใกล้สถานีรถไฟสายปากน้ำ ไปตามถนน
สระปทุม มุ่งไปทางสี่กั๊กเสาชิงช้า ผ่านถนนบ้านตะนาว และสิ้นสุดที่ท่าช้างวังหน้า
เช่นเดียวกัน สายนี้มีระยะทาง 3.75 ไมล์

สายเลียบกำแพงพระนคร สายนี้เป็นสายย่อย ๆ วิ่งเลียบกำแพง
พระนคร เชื่อมระหว่าง 2 สายข้างต้น มีระยะทาง 1.63 ไมล์

รตรางทั้ง 2 บริษัทนี้มีความสำคัญมากในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่าง
ชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ เพราะเมื่อพิจารณาทุกสายแล้ว

¹C. Lamont Groundwater, "Engineering", Twentieth
Century Impressions of Siam, p. 192.

ชุมชนต่าง ๆ จะติดต่อกันได้หมดภายในระยะเวลาอันสั้น เมื่อการคมนาคมระหว่างที่ต่าง ๆ สะดวกมากขึ้นเช่นนี้ทั้งในค่านเส้นทางคมนาคมและยานพาหนะจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กระตุ้นให้ผู้คนในส่วนต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ มีการติดต่อไปมาหาสู่กันมากขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน

จากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วนั้นได้มีผลทำให้ชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ ได้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตามปัจจัยแต่ละประเด็นได้ผลักดันเปลี่ยนแปลงกันมีบทบาทสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่าง 3 ชุมชนนี้ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นในรายละเอียดของแต่ละตอน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ ที่เห็นได้ชัดเจนนั้นมี 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ

ก่อนที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ ควรจะเข้าใจถึงสภาพเศรษฐกิจในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453 พอเป็นสังเขป ก่อนหน้าการทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. 2398 นั้น เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่เป็นแบบพอยังชีพ การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง การค้ายังไม่ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนนัก ทั้งการค้าภายในประเทศและการค้าต่างประเทศ การค้าภายในประเทศนั้นยังเรียกได้ว่าอยู่ในขอบเขตแคบและเป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน การใช้จ่ายเงินไม่แพร่หลายนัก ส่วนการค้าต่างประเทศนั้น คือ การแลกเปลี่ยนสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของคนชั้นสูงเป็นสำคัญโดยอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐ ภัยเหตุนี้กระบวนการแบ่งงานกันทำทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศแทบไม่ปรากฏ ผลก็คือ ไม่เกิดการผลิตเพื่อการค้าขาย¹ ดังนั้นเมื่อไทยทำสนธิสัญญา

¹ จิตรทิพย์ นาดสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. 1851 - 1910", วิวัฒนาการทุนนิยมไทย (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกลุ่มเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 2.

เขาริงจึงมีผลอย่างมากต่อการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าระหว่างประเทศ กล่าวคือเท่ากับเป็นการค้าอย่างเสรีกับประเทศตะวันตก ซึ่งต่างกับสมัยก่อนที่มีการผูกขาดการค้าระหว่างประเทศ การเปิดประเทศต่อการค้าเสรีครั้งนี้ทำให้นายทุนพาณิชย์กรรมพหุชาติเข้ามาค้าขายควบคุมเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะด้านการส่งออกและการนำเข้าสินค้า พหุชาติเหล่านี้ประกอบด้วยพหุชาติตะวันตกและพหุชาติจีนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของพหุชาติเหล่านี้ยังมีไม่เต็มที่นักเพราะไทยไม่ตกเป็นอาณานิคมของต่างชาติ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการแบ่งปันอำนาจและผลประโยชน์กับฝ่ายชนชั้นสูงของไทยซึ่งมีทั้งทุนทรัพย์และอำนาจ ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบนายทุนผสมกับระบบเจ้าขุนมูลนาย¹ กล่าวคือ นายทุนไม่มีอำนาจทางการเมืองและส่วนใหญ่เป็นคนต่าง-กัว จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาเจ้านายหรือขุนนางเพื่อสร้างฐานเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการรวมทุนระหว่างนายทุนและเจ้านาย ขุนนาง ผู้มีอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ในเวลานั้นซึ่งเท่ากับเป็นกิจการที่ได้รับความคุ้มครองและสนับสนุนจากผู้มีอำนาจทางฝ่ายไทย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงนี้จะเห็นได้ในการค้าระหว่างประเทศเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางด้านการค้าระหว่างประเทศนี้ได้ส่งผลถึงการผลิตภายในประเทศด้วย กล่าวคือ ในเวลานั้นพหุชาติต่างชาติมีความต้องการสินค้าเฉพาะอย่างของไทย โดยเป็นความต้องการซื้อสินค้าน้อยชนิด แต่ในปริมาณมาก² สินค้าที่สำคัญคือข้าวและไม้ ซึ่งจะมีผลกระทบต่อกิจการอุตสาหกรรมในประเทศ

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย" เศรษฐ-
ศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524),
หน้า 114 - 115.

²ศรีนวล ศิริมิสินทร์, "การปรับปรุงเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453)" (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2519), หน้า 121.

คือ ทำให้เกิดมีกิจการโรงสีและโรงเลื่อยเป็นจำนวนมากดังที่ได้กล่าวแล้วใน
บทที่ 2 ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงแล้ว เศรษฐ-
กิจของไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก โดยมีการขยายตัวทั้งด้านการ
ผลิตและการค้า ในสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปนี้เราจะสามารถเห็นถึง
ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตก ในกรุงเทพฯ ซึ่งต่างก็พยายาม
หาผลประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระยเวลานั้นด้วย

ในการพิจารณาความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจระหว่างชาวไทย จีน
และตะวันตกนี้อาจจะพิจารณาได้ในหลายวิธี ในที่นี้จะได้พิจารณาจากกระแส
การหมุนเวียนทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เพราะจะทำให้พิจารณาในเรื่องความ
สัมพันธ์ระหว่างบุคคลผู้เกี่ยวข้องของโคชคเงิน กระแสการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจ
ไม่ว่าจะเป็นของกลุ่มชนใดก็ตาม ย่อมมีลักษณะส่วนใหญ่คล้ายคลึงกัน คือประกอบ
ด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน¹ คือ ฝ่ายธุรกิจ² และฝ่ายครัวเรือน³ ดังนั้นการ
พิจารณาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง 3 ชุมชนดังกล่าวในที่นี้จึงจะได้
พิจารณาใน 2 ประเด็นเป็นสำคัญ คือ ประเด็นแรกจะได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์
ระหว่างชุมชนทั้ง 3 กลุ่มนี้ในฐานะที่เป็นฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจ หรือฝ่ายผู้ผลิต
สินค้าและบริการด้วยตนเอง และประเด็นที่ 2 จะได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์
ระหว่าง 3 ชุมชนนี้ในฐานะที่เป็นฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจและฝ่ายผู้บริโภค

¹วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน และสุรภักษ์ มุนนาค, เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น
(จุลภาค) (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 11.

²ฝ่ายธุรกิจ (firms) หมายถึง ผู้ทำหน้าที่ผลิตสินค้าและบริการ
ทุกรายละเอียดในเชิงอรรถเดิม.

³ฝ่ายครัวเรือน (households) หมายถึง ฝ่ายผู้บริโภคสินค้าและ
บริการ ทุกรายละเอียดในเชิงอรรถเดิม.

1. ความสัมพันธ์ในระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจ

ความสัมพันธ์ในระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ในด้านการประกอบการธุรกิจนั้น อาจพิจารณาได้จากองค์ประกอบในการผลิตสินค้าและบริการ¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องทุน ผู้ประกอบการ และแรงงาน

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ลงทุนร่วมกัน ดังได้กล่าวมาแล้วว่าหลังการทำสนธิสัญญาเบาริงไคมีพ่อค้าชาวจีน และตะวันตก เข้ามาเป็นนายทุนดำเนินกิจการธุรกิจต่าง ๆ มากขึ้น อย่างไรก็ตามการลงทุนของคนเหล่านี้มีอุปสรรคบางประการเพราะเป็นชาวต่างชาติที่ไม่มีอำนาจทางการเมือง พวกนี้จึงจำเป็นต้องหาความคุ้มครองจากผู้ที่มีอำนาจฝ่ายไทย ซึ่งจะปรากฏให้เห็นได้ในด้านการลงทุนร่วมกันระหว่างพ่อค้าต่างชาติและผู้มีอำนาจฝ่ายไทย² สำหรับฝ่ายไทยนั้นผู้ที่เข้ามาลงทุนร่วมกันกับพ่อค้าเหล่านี้ก็มักต้องเป็นชนชั้นสูงที่มีทั้งอำนาจและกำลังทรัพย์เท่านั้น ส่วนมากแล้วจึงปรากฏในรูปของการที่พ่อค้าต่าง

¹ องค์ประกอบในการผลิตสินค้าและบริการ ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ ที่ดิน ทุน ผู้ประกอบการ และแรงงาน ในที่นี้จะได้ศึกษาใน 3 ประเด็นหลังเป็นสำคัญโดยจะยกเว้นไม่กล่าวถึงเรื่องที่ดิน เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องกับตัวบุคคลอย่างเห็นได้ชัดเจน คุรายละเอียดเรื่ององค์ประกอบในการผลิตสินค้าและบริการได้จาก สุรกิจ บุนนาค และ วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น (มหภาค) (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 2.

² สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453)", หน้า 77

ชาติกู้เงินจากพระคลังข้างที่¹ หรือร่วมลงทุนดำเนินการธุรกิจกับเจ้านาย ขุนนาง² ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเงินในการร่วมลงทุนระหว่างชนชั้นสูงของไทยและพ่อค้าต่างชาติมีหลายกิจการ การลงทุนร่วมกันระหว่างชนชั้นสูงของไทยและชาวตะวันตกนั้นจะเห็นได้ในกิจการอู๋บางกอกค็อก ซึ่งมีผู้ถือหุ้นดังนี้ คือ³

ของหลวง ⁴	100 ส่วน	} 1000 ส่วน ๆ ละ 100 เหรียญ
ของรัฐบาล	10 ส่วน	
สมเด็จพระองค์น้อย ⁵	10 ส่วน	
วิศทอเรีย บุช	80 ส่วน	
มิสซิส สจวต บุช	50 ส่วน	
ซอน แวนเคอร์น	75 ส่วน	
พระวิสุทธิสารคดี	675 ส่วน	

¹พระคลังข้างที่ คือ ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เป็นแหล่งเงินทุนใหญ่ที่สุดของไทย ทั้งนี้เนื่องจากกรรมสิทธิ์ในที่ดิน รายได้ทั้งจากแรงงาน ค่าเช่า และภาษีอากรส่วนใหญ่มารวมอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์แทบทั้งสิ้น พระคลังข้างที่ได้นำเงินไปลงทุนได้โดยจะเป็นกิจการของพระราชวงศ์ ขุนนาง หรือประชาชนทั่วไปก็ได้ กระจายละเอียดใน รัตนาวดี รัตนโกมล, "วิวัฒนาการและบทบาทของธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย", หน้า 35 - 36.

²สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453)", หน้า 77.

³หจก.หมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กต.56/4 อู๋บางกอกค็อกกับป็นิติมิเทศ.

⁴ของหลวง ในที่นี้เข้าใจว่าเป็นการร่วมหุ้นจากพระคลังข้างที่ ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญในขณะนั้น.

⁵สันนิษฐานว่า คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช (พระยศในขณะนั้น) พระราชอนุชาองค์เล็กกรมพระชนกชนนีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

นอกจากนี้แล้วยังมีการลงทุนร่วมกันระหว่างชนชั้นสูงของไทยและพ่อค้าชาวจีนอีกด้วย เช่น ในกิจการบริษัทป่าไม้ศรีราชา ซึ่งได้เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. 2443 นั้น ได้การลงทุนร่วมกันระหว่างหุ้นส่วนสำคัญ คือ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) และหลวงอุครภักษ์พาณิชย์ (อากรเต็ง) นายห้างกิมเซ่งหลี¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการลงทุนร่วมกันนี้มีใ้ปรากฏเฉพาะการร่วมหุ้นจาก 2 ฝ่ายตั้งที่กล่าวแล้วเท่านั้น ยังปรากฏมีการร่วมหุ้นระหว่าง 3 ฝ่าย คือ ทั้งจากชาวไทย จีน และตะวันตกอีกด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือกิจการของแมงกีสยามกัมมาจล (ต่อมาคือ ธนาคารไทยพาณิชย์) ธนาคารนี้ถือกำเนิดมาจากบุคคลลี้ภัย ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2447 โดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย² เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ต่อมาพระองค์ได้ทรงชักชวนนายทุนต่างชาติมาร่วมหุ้นด้วย ทุนในการก่อตั้งธนาคารครั้งแรก 3,000,000 บาท แบ่งเป็น 3,000 หุ้น ๆ ละ 1,000 บาท

¹ประวัติแลความจำสังเขปของนายพลโท และมหาอำมาตย์เอก

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต), พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : พิมพ์เป็นที่ระลึกในคราวทำบุญอายุครบ 74 ปีบริบูรณ์ 28 มีนาคม 2468, 2468), หน้า 16.

²พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารคางหวง มีพระนามเดิม พระองค์เจ้าไชยันต์มงคล ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งทางราชการที่สำคัญ คือ นายพันเอก ราชองครักษ์ เสนาบดีกระทรวงวังและเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้ทรงเป็นผู้คิดพิมพ์ธนบัตรขึ้นใช้ในประเทศไทยเป็นคนแรก อ่างจาก ชำรงศักดิ์ อายุวัฒนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (ภาคต้น) (ธนบุรี : สำนักพิมพ์อโยธยา, 2511), หน้า 272.

ผู้ที่ถือหุ้นมากกว่า 100 หุ้นขึ้นไป ได้แก่¹

กรมหมื่นมทิสรรราชหฤทัย	503	หุ้น
พระสรพรพการศิริภูกิจ	340	หุ้น
คอยชเอเซียติช (แบงก์ชาติเยอรมัน)	330	หุ้น
ห้างกิมเซ่งหลี	314	หุ้น
พระคลังข้างที่	300	หุ้น
เค็นคานล็กแลนแมนส์แบงก์ (แบงก์ชาติเดนมาร์ก)	240	หุ้น
หลวงประสารอักษรพรพณ	110	หุ้น
จีนกัน	100	หุ้น
เองเสียงหยง	100	หุ้น

การลงทุนครั้งนี้เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือในทางเศรษฐกิจระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตก อย่างไรก็ตามการร่วมกันลงทุนค้าขายนี้อาจจะไม่ปรากฏในลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างออกเงินมาลงทุนร่วมกันก็ได้ อาจเป็นในรูปของฝ่ายหนึ่งให้ความคุ้มครองและอำนวยความสะดวกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง โดยข้าราชการที่มีตำแหน่งเป็นที่ยอมรับนับถือในสังคมให้ความร่วมมือกับพวกพ่อค้าในฐานะเป็นผู้ค้าประกันในการกู้ยืมเงินมาลงทุน ตัวอย่างนี้เห็นได้จากกรณีร้านอามาพาน ซึ่งอยู่ที่ถนนบ้านหม้อ ร้านนี้มีเงินสองปี๊ดเป็นผู้ค้าเนนกิจการจัดการค้าขาย โดยมีหลวงอินทรมนตรีข้าราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นผู้ทำหนังสือรับรองเป็นประกันในการที่เงินสองปี๊ดจะไปกู้ยืมเงินมาลงทุน² ตำแหน่ง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กษ.12.2/12 สมเด็จพระเจ้านั่งเอยาเชอ กรมหมื่นมทิสรรราชหฤทัย กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 124.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.5.1/4 จีนยี่หออามาพานเป็นหนี้ต่าง ๆ ในบังคับ { เยอรมัน
ฝรั่งเศส
อิตาลี

หน้าที่ของหลวงอินทรมนตรีนี้สามารถเป็นประกันให้เงินสองปีก็ยืมเงินได้เป็น
 อย่างดี จึงเท่ากับเป็นการร่วมมือกันในการค้าขายได้ประการหนึ่ง ซึ่งมีใช่เป็น
 การลงทุนร่วมหุ้นกันโดยตรง

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่าได้มีการร่วมมือกันระหว่างชาวไทย
 จีน และตะวันตกในด้านการค้า คือ พ่อค้าชาวต่างชาติจะเป็นผู้ที่มีความ
 ชำนาญในการประกอบธุรกิจ ขณะเดียวกันเจ้านายและขุนนางไทยซึ่งมีอำนาจ
 ทางการเมืองก็จะคอยให้ความคุ้มครองและอำนวยความสะดวกให้ อย่างไรก็ตาม
 ก็ตามความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จะปรากฏอยู่ในระหว่างชนชั้นสูงของแต่ละชุมชน
 เป็นสำคัญ ถ้าเป็นชาวไทยก็ต้องเป็นเจ้านายและขุนนางที่มีอำนาจทางการเมือง
 เมืองหรือการค้า ถ้าเป็นกิจการค้าขนาดใหญ่มากก็จะปรากฏว่าผู้ร่วมหุ้นจะเป็น
 เจ้านายขุนนางชั้นผู้ใหญ่ อาจจะได้ถึงชั้นพระมหากษัตริย์เองก็ได้ โดยเป็นไปใน
 รูปของการเข้าหุ้นจากพระคลังข้างที่ ถ้าเป็นกิจการขนาดเล็ก ผู้ร่วมหุ้นชาว
 ไทยก็อาจจะมีตำแหน่งหน้าที่ในระดับรอง ๆ ลงมา ส่วนพ่อค้าต่างชาติชาวจีน
 และชาวตะวันตกนั้นก็ต้องเป็นผู้ที่มีทุนทรัพย์ และหลักฐานอย่างมั่นคงพอสมควร
 ที่จะนำมาลงทุนในกิจการค้าได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จึงจะปรากฏให้
 เห็นได้ในหมูชนชั้นสูงของแต่ละชุมชนเป็นส่วนมาก

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการร่วมกัน เป็นความ
 สัมพันธ์ระหว่างเจ้าของกิจการ และบรรดานายหน้าหรือพ่อค้าคนกลาง ซึ่ง
 เรียกว่า คอมพรอดอร์ (compradore) ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้จะเป็นไปใน
 ระหว่างนายทุนตะวันตกเจ้าของกิจการสั่งเข้าและส่งออกกับพ่อค้าคนกลางชาว
 จีนเป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากชาวจีนส่วนใหญ่เป็นเจ้าของกิจการการค้าขนาด
 เล็ก ขยายตรงต่อผู้บริโภค ส่วนชาวตะวันตกมักทำการค้าขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตาม
 ตามชาวตะวันตกจะเสียเปรียบชาวจีนในด้านการติดต่อซื้อขายสินค้ากับตลาด
 ท้องถิ่นและการติดต่อโดยตรงกับพ่อค้าขายปลีก ตลอดจนรู้จักแหล่งข่าวสาร
 ทางการค้าด้วย เพราะชาวตะวันตกนั้นพูดไม่ได้ทั้งภาษาไทยและภาษาจีน ผิด
 กับผู้ประกอบการชาวจีนซึ่งนอกจากจะมีประสบการณ์การค้าแล้ว ยังมีความรู้
 ความเข้าใจตลอดจนความสัมพันธ์กับพ่อค้าขายปลีกอย่างใกล้ชิด บริษัทของชาว

ตะวันออกทุก ๆ บริษัทจึงต้องเลือกพ่อค้าจีนมาเป็นผู้แทนเข้าไปในชุมชนชาวจีน ในฐานะผู้แทนติดต่อการค้าของบริษัท ความสามารถพิเศษของพวกนี้คือพูดภาษาจีนแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน ไทย ตลอดจนรู้ภาษาอังกฤษด้วย อีกทั้งยังสามารถแนะนำนายจ้างให้เข้าใจลักษณะ พื้นฐานและคุณภาพของสินค้าได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้บริษัทของชาวตะวันตกจึงจำเป็นต้องพียงคนจีนให้เป็นคนกลางหรือนายหน้าติดต่อกันระหว่างธุรกิจของคนและการค้าภายในกรุงเทพฯ คอมพิวเตอร์จึงเท่ากับเป็นตัวกลางสำหรับการจ่ายแจกสินค้าต่างประเทศเข้าสู่ภายในระบบเศรษฐกิจไทย และขณะเดียวกันก็รับซื้อสินค้าจากชาวบ้านและพ่อค้าขายปลีกเพื่อลำเลียงสู่ตลาดต่างประเทศ¹

ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เป็นเรื่องของวิธีการดำเนินการค้าโดยตรง ซึ่งต้องอาศัยความสามารถในค่านธุรกิจเป็นสิ่งสำคัญ จึงพบได้ว่าส่วนมากจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีความชำนาญทางการค้าด้วยกันเท่านั้น คือ ชาวจีนและชาวตะวันตก สำหรับชาวไทยนั้นไม่ปรากฏว่าเข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะนี้ด้วย เพราะครั้งที่ไค้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 ว่า ชาวไทยส่วนมากจะรับราชการหรือทำการเกษตรกรรมมากกว่า ถึงแม้ว่าจะมีบรรดาเจ้านายและขุนนางเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าบ้าง แต่ก็เข้าไปในลักษณะแรก คือ ร่วมลงทุนหรือให้ความคุ้มครองแก่พ่อค้าต่างชาติ ทั้งนี้เพราะชาวไทยไม่มีความรู้ความชำนาญในวิธีการดำเนินการค้าขาย

ค. ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของกิจการ และผู้ใช้แรงงาน
 ครั้งที่ไค้กล่าวแล้วว่าภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ได้เกิดธุรกิจที่สำคัญในกรุงเทพฯ 2 ประเภท คือ โรงสีและโรงเลื่อย โดยผู้ดำเนินการในกิจการเหล่านี้มักจะเป็นนายทุนชาวจีนและชาวตะวันตกเป็นสิ่งสำคัญ อย่างไรก็ตาม เนื่อง

¹ William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 104 - 105. และ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453)", หน้า 84.

จากสมัยนั้นยังไม่มีความก้าวหน้าทางค่านเทคโนโลยีเท่าใดนัก การใช้เครื่องจักรและเครื่องทุ่นแรงยังมีน้อย ดังนั้นสิ่งที่ขาดไม่ได้คือแรงงาน ซึ่งได้แก่ชาวไทยและชาวจีนผู้อยู่ในระดับล่างของแต่ละชุมชน ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนเจ้าของกิจการและผู้ใช้แรงงานจึงเท่ากับเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตกอีกรูปแบบหนึ่ง

ในกรณีของแรงงานชาวไทยที่เข้าไปทำงานกับนายทุนต่างชาตินั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พวกที่ต้องการผลประโยชน์ทางด้านการเงินและพวกที่หลบหนีคดี พวกแรกนั้นเป็นผู้ที่เข้าไปทำงานได้โดยสะดวกมีข้อตกลงกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ใ้ทรงมีประกาศอนุญาตให้ชาวไทยไปทำงานรับจ้างชาวตะวันตกได้ โดยอาจจะทำงานในบ้านเรือนในเรือ ในคู่อเรือ หรือจะไปรับจ้างในกิจการใด ๆ ก็ได้โดยไม่จำกัดประเภท โดยทรงมุ่งหวังว่าชาวไทยเหล่านี้จะได้รับผลประโยชน์ตอบแทนเป็นค่าจ้างในการเลี้ยงชีพต่อไป¹ ชาวไทยที่เข้าไปทำงานกับชาวต่างชาตินี้บางคนก็เป็นผู้ที่ไม่มีความรู้ความสามารถติดตัวที่จะประกอบอาชีพส่วนตัวได้ จึงต้องรับจ้าง เช่น พวกทาสที่ได้รับการปลดปล่อย แต่ขาดแคลนทั้งทุนทรัพย์ และความรู้ในการประกอบอาชีพดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 2 เป็นต้น บางคนก็เป็นพวกที่เห็นตัวอย่างความมั่งคั่งของนายทุนต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายทุนชาติตะวันตกที่มีกิจการขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ ชาวไทยเหล่านี้เห็นว่าผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากความมั่งคั่งร่ำรวยของนายทุนนี้มิได้จำกัดอยู่เฉพาะบรรดานายทุนเจ้าของกิจการเท่านั้น พนักงานในระดับรอง ๆ ลงมาต่างก็ได้รับผลประโยชน์นี้ด้วยอาทิเช่น มีสวัสดิการในการทำงาน และมีการช่วยเหลือในเรื่องการเสียภาษี² เป็นต้น ดังนั้นจึงมีชาวไทยส่วนหนึ่งต้องการเข้าไปร่วมทำงานด้วยโดย

¹ "ประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงรับจ้างฝรั่ง", ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 - 2404), หน้า 158 - 159.

² Samuel J. Smith, "Native Servants", p. 364.

พวกนี้ต้องการผลประโยชน์ตอบแทนเป็นสำคัญ ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าชาวไทยจะมีทัศนคติไม่คั่นก่อก้าวตะวันตกดังที่กล่าวแล้ว แต่ชาวไทยบางกลุ่มก็อาจจะเข้าไปมีความสัมพันธ์กับชาวตะวันตกได้ถ้ามีผลประโยชน์มาเป็นมูลเหตุจูงใจ สำหรับชาวไทยกลุ่มที่ 2 คือพวกที่มีคตินิยมชาตินิยมและต้องการหลบหนีคตินิยมนั้น ก็จะหาวิธีหลีกเลี่ยงโดยการเข้าไปทำงานในเขตชุมชนชาวตะวันตก คนเหล่านี้รู้ว่าถึงแม้ตนจะไม่ได้เป็นคนในบังคับตะวันตก แต่ก็สามารถพ้นจากการถูกจับกุมได้เพราะชาวตะวันตกได้พยายามกีดกันไม่ให้เจ้าหน้าที่กองตระเวนของไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวในเขตชุมชนของตน รวมทั้งคอยปกป้องลูกจ้างที่กระทำผิดด้วย¹ นายจ้างชาวตะวันตกนั้นตามความเป็นจริงแล้วไม่อยากจ้างแรงงานชาวไทยเท่าใดนัก เพราะมีปัญหาหลายประการ ประการแรก คือ อุปสรรคจากระบบไพร่และทาส ดังที่ได้อธิบายแล้วว่าระบบไพร่และทาสได้รับการยกเลิกในกรุงเทพฯ เมื่อปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว คือใน พ.ศ. 2448 ฉะนั้นก่อนหน้านี้ชาวไทยบางส่วนจึงต้องผูกพันอยู่ในระบบทั้งสองนี้ การจ้างชาวไทยเข้าทำงานในกิจการของชาวตะวันตกจึงประสบปัญหาที่ในบางครั้งผู้ใช้แรงงานเหล่านี้ไม่ได้รับอนุญาตจากมูลนายหรือนายเงินของตนให้ไปทำงานที่อื่น แต่พวกนี้ลี้ก่อก้าวหนีไปโดยพลการ เมื่อทางฝ่ายมูลนายหรือนายเงินไปตามพบก็จะนำตัวคนในคุ้มครองของตนกลับไปที่ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้จ้างแรงงานเหล่านี้มาก บางครั้งจึงปรากฏว่ามีการสูญเสียแรงงานเป็นจำนวนมากในเวลาเดียวกัน² นอกจากอุปสรรคในเรื่องนี้แล้วยัง

¹ Ibid. และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.33/61 พระราชกระแสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรโรปกการ วันที่ 30 กรกฎาคม ร.ศ. 121.

² เคลาส์ เวงค์ และ เคลาส์ โรสเซ็นแบร์ก (ผู้รวบรวม), "จากบันทึกของทูตปรัสเซียเมื่อปี ค.ศ. 1862 - การแผ่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการทำสนธิสัญญาระหว่างปรัสเซีย-สยาม", เยอรมันมองไทย, หน้า 48 - 49.

มีปัญหาเกี่ยวกับอุปนิสัยของชาวไทย กล่าวคือ พวกชาวตะวันตกหรือพ่อค้าผู้ว่าจ้างแรงงานมีความเห็นว่า คนไทยมีนิสัยเฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้น และขาดความรับผิดชอบในการทำงาน¹ ด้วยเหตุนี้ชาวตะวันตกจึงไม่ต้องการจ้างแรงงานชาวไทยนักถ้าไม่จำเป็น แต่เนื่องจากค่าจ้างแรงงานชาวไทยมีราคาไม่สูงนัก คือ $22 \frac{1}{2} - 60$ เซนต์ ต่อวัน (45 สตางค์ - 1.20 บาท)² เมื่อเทียบกับแรงงานชาวจีนซึ่งมีราคาสูงกว่าชาวเอเชียอื่น ๆ ทั้งหมด³ จึงทำให้ชาวตะวันตกจำเป็นต้องว่าจ้างแรงงานชาวไทยบ้างในบางส่วน

สำหรับชาวจีนนั้นปรากฏว่าประกอบอาชีพในการใช้แรงงานรับจ้างเป็นจำนวนมาก สาเหตุที่คนเหล่านี้นิยมรับจ้างบริษัทห้างร้านหรือโรงเลื่อยโรงสีนั้น นอกจากจะเห็นว่าวิธีนี้เป็นทางที่จะหาเงินส่งกลับไปเมืองจีนได้โดยเร็วที่สุดสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้คิดตัวแล้ว ยังมีปัจจัยส่งเสริมอีกประการหนึ่งคือ พวกชาวจีนที่อยู่ในเมืองไทยนั้นโดยทั่วไปแล้วถือว่าเป็นผู้มีอิสระพอสมควรสามารถเดินทางไปไต่ทิวราชอาณาจักรและประกอบอาชีพใดก็ตามที่ต้องการ ขอผูกพันกับรัฐบาลมีเพียงแต่ต้องเสียภาษีในรูปของการผูกมัดให้ถูกต้องตามกำหนดเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว บรรดาชาวจีนเหล่านี้ก็ได้รับการคุกคามจากผู้มีอิทธิพล หรือขุนนางไทยที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์ให้ตน⁴ คนจีน

¹ Samuel J. Smith, "Native Servants", p. 364 และ ปลายเลกซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร : กาวหนา, 2520), หน้า 186.

² Samuel J. Smith, "Wages", Siam Repository 3 (1871) : 394.

³ Samuel J. Smith, "Native Servants", p. 365.

⁴ Ibid.

เหล่านี้จึงพยายามแสวงหาความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจพอที่จะคุ้มครองตนได้ จึงได้เข้ามาทำงานกับพ่อค้านายทุนต่างชาติ ซึ่งทางฝ่ายไทยไม่กล้าเข้ามายุ่งเกี่ยวเท่าใดนัก¹ สำหรับพวกเจ้าของกิจการนั้นมีทั้งความพอใจและไม่พอใจแรงงานชาวจีนในขณะเดียวกัน กล่าวคือ ชาวจีนเหล่านี้มีความขยันขันแข็งในการทำงาน รวมทั้งมีความตื่นตัวอยู่เสมอ ไม่เฉื่อยชา ดังนั้นจึงทำให้พวกพ่อค้าจีนจ้างชาวจีนมาทำงานทั้ง ๆ ที่มีทัศนคติที่ไม่ดีนักต่อชาวจีน อย่างไรก็ตามพวกผู้ใช้แรงงานชาวจีนก็ได้ทำความไม่พอใจแก่นายจ้างอยู่เนือง ๆ ในเรื่องของการทำผิดกฎหมายอยู่เสมอ และทำให้เสียชื่อเสียงผู้เป็นนายจ้างด้วย ที่สำคัญ คือ การลักลอบค้าฝิ่น ทั้งนี้เนื่องจากพวกชาวจีนบางคนมีความคิดว่าเป็นเขตชุมชนชาวตะวันตกนี้ เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว ดังนั้นจึงได้กระทำการอันผิดกฎหมายขึ้นในบริเวณนี้ โดยได้ลักลอบสกัดฝิ่นคิมซึ่งเป็นของต้องห้ามและนำไปจำหน่ายแก่ผู้สูบฝิ่นโดยทั่ว ๆ ไป² ความประพฤติของชาวจีนในข้อนี้ทำให้นายทุนชาวตะวันตกไม่พอใจมาก แต่เนื่องจากแรงงานชาวจีนเป็นแรงงานที่มีประสิทธิภาพเมื่อเทียบกับแรงงานชาวไทย พวกพ่อค้าชาวตะวันตกจึงต้องจ้างแรงงานชาวจีนต่อไปเพื่อผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงปรากฏว่าบรรดากรรมกรผู้ใช้แรงงานในกรุงเทพฯ เป็นชาวจีนแทบทั้งสิ้น³

2. ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจและฝ่ายผู้บริโภค

เมื่อฝ่ายผู้ประกอบการได้ก่อตั้งกิจการของตนขึ้นมาแล้ว ก็ต้องมีความสัมพันธ์กับผู้บริโภค ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนในรูปของการติดต่อกับชาย

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.8.7/11 คำกราบบังคมทูลของพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ วันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ. 129.

² Samuel J. Smith, "Native Servants", p. 365.

³ กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 326.

ปรากฏว่าในระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453 นั้น ความสัมพันธ์ด้านการติดต่อค้าขายในระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ มีหลายวิธีด้วยกัน คือ การค้าขายในเรือ การค้าเร่ และการค้าตามห้างร้าน

ก. การค้าขายในเรือ วิธีนี้ปรากฏให้เห็นได้ทั้งการค้าของชาวจีนและชาวตะวันตก สำหรับชาวจีนนั้นมีลักษณะการค้าขาย คือ เมื่อขบวนเรือสินค้าเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พวกพ่อค้าก็จะจอดเรือไว้เรียงรายกันไป และนำสินค้าขึ้นมาวางขายบนศาลาฟ้าเรือ เท่ากับเป็นการคัดแปลงเรือสินค้าให้เป็นตลาดน้ำกลาย ๆ การค้าในเรือจะดำเนินไปเป็นเวลาหลายชั่วโมง หลังจากนั้นก็จะส่งสินค้าที่เหลือไปจำหน่ายยังห้างร้านในสำเพ็งซึ่งเป็นแหล่งการค้าขายที่ใหญ่ที่สุดของชาวจีนในเวลานั้น¹ สำหรับการค้าขายในเรือของชาวตะวันตกก็ใกล้เคียงกับวิธีการของชาวจีน คือ เมื่อเรือเข้ามาเทียบท่า ก็จะมีผู้คนไปเลือกซื้อสินค้าที่ตนต้องการที่เรือก่อนที่จะจัดส่งมาขายตามห้างร้าน อย่างไรก็ตาม คนที่จะไปซื้อสินค้าจากเรือสินค้าของชาวตะวันตกส่วนมากจะเป็นบรรดาเจ้านาย ขุนนาง ฝ่ายไทยซึ่งจะเลือกซื้อสินค้าดี ๆ ก่อนที่จะนำส่วนที่เหลือส่งไปจำหน่ายต่อไป² การที่ลูกค้าส่วนมากจะไปซื้อสินค้าที่เรือของชาวตะวันตกเป็นพวกเจ้านาย ขุนนาง หรือชนชั้นสูงนั้น อาจจะเป็นเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ ประการแรกคือ คนเหล่านี้ไม่เกรงกลัวชาวตะวันตกเท่าใดนักดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในประเด็นที่ว่าควยทัศนคติของชาวไทยที่มีต่อชาวตะวันตก แต่สำหรับชาวไทยและชาวจีนโดยทั่วไปแล้วไม่ค่อยกล้าเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชาวตะวันตกโดยไม่จำเป็น ประการที่ 2 คือ ชนชั้นสูงเป็นผู้ที่มีการศึกษา ฉะนั้น

¹ W.A. Graham, Siam : A Handbook of Practical, Commercial, and Political Information (London : The De La More Press, 1912), p. 393.

² Samuel J. Smith, "Increased Imports", Siam Repository 3 (1871) : 413.

จึงสามารถติดต่อดูสารกันไค้โดยไม่มีอุปสรรคทางภาษามากเท่าใดนัก ประการที่ 3 คือ สินค้าของชาวตะวันตกส่วนมากเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยซึ่งได้กล่าวแล้วในบทที่ 2 ผู้คนที่ซื้อสินค้าเหล่านี้ไค้จึงจำกัดอยู่เฉพาะในหมูชนชั้นสูงที่มีฐานะดี ประการที่ 4 ในเวลานั้นของนอกกำลังเป็นที่นิยมของชนชั้นสูง การไค้ไปซื้อสินค้าถึงที่เรือจะเป็นโอกาสให้ไค้เลือกของที่ดีและสวยงามก่อนที่จะมีการนำสินค้าไปจำหน่ายตามห้างร้านต่อไป คุ้มเหตุนี้ลูกค้าที่ไปซื้อสินค้าจากเรือชาวตะวันตกส่วนมากแล้วจะเป็นชนชั้นสูงชาวไทย

ข. การค้าเร่ ผู้ประกอบการค้าวิธีนี้ส่วนมากเป็นชาวจีนโดยเรขายสินค้าไปตามชุมชนที่อยู่นอกเขตใจกลางเมืองซึ่งเป็นย่านธุรกิจการค้า ในเขตเหล่านี้ยังคงใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ถึงแม้ว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไค้มีการพัฒนาการคมนาคมทางบกครั้งสำคัญก็ตาม แต่การตัดถนนสายใหม่ ๆ นั้นส่วนมากยังคงจำกัดอยู่ภายในเขตเมืองกรุงเทพฯ ยังไม่ได้กระจายออกไปในเขตรอบนอกอย่างทั่วถึง¹ พ่อค้าเร่ชาวจีนเหล่านี้ส่วนมากจึงใช้เรือเป็นพาหนะ ในการเรขายสินค้าไปตามบ้านเรือนริมแม่น้ำลำคลอง² ซึ่งส่วนมากแล้วเป็นชุมชนชาวไทย เพราะชาวจีนและชาวตะวันตกโดยส่วนมากนั้นจะอาศัยอยู่ในเขตใกล้ย่านธุรกิจการค้ามากกว่าดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 1 ลักษณะนี้จึงชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนและชาวไทยในระดับสามัญชนไค้ประการหนึ่ง

ค. การค้าตามห้างร้าน การค้าชนิดนี้มีมากที่สุด และปรากฏให้เห็นไค้โดยทั่ว ๆ ไปในลักษณะของร้านค้า ซึ่งส่วนมากจะเป็นตึกแถวอยู่ตาม

¹ดูรายละเอียดเรื่อง การตัดถนนสายใหม่ ๆ ในกรุงเทพฯ ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไค้ใน ปิยนาด บุนนาค, การวางรากฐานการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร : พุนวิจิตรชาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 20 - 54.

²Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. I, p. 86.

ริมถนนสายต่าง ๆ ที่ได้มีการตัดขึ้นใหม่ในเวลานั้น¹ การค้าชนิดนี้เป็นการค้าปลีกระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ร้านค้าเหล่านี้มีทั้งของชาวไทย ชาวจีน และชาวตะวันตก ที่สำคัญและมีชื่อเสียงในเวลานั้นมีหลายแห่งซึ่งแบ่งตามเชื้อชาติของเจ้าของกิจการได้

1) กิจการของชาวไทย กิจการของชาวไทยนั้นนับว่ามีจำนวนน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่ชาวไทยไม่นิยมการค้าขาย ในกรุงเทพฯ มีห้างร้านของชาวไทยที่เป็นที่รู้จักกันดี คือ²

ห้างสิทธิภัณฑ์ ห้างนี้เป็นห้างคนไทยแห่งแรกในกรุงเทพฯ ตั้งอยู่บริเวณถนนเฟื่องนครตัดกับถนนเจริญกรุง (สี่กั๊กพระยาศรี) จำหน่ายสินค้าประเภทเครื่องนุ่งห่มและสินค้าอื่น ๆ ที่ส่งมาจากประเทศตะวันตก ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งที่รวมของดีมีราคาและทันสมัย ห้างนี้อยู่ในอุปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายและขุนนางในระดับสูงอีกหลายท่าน นับว่าเป็นแหล่งซื้อสินค้าของชาวไทยในระดับสูงที่สำคัญแห่งหนึ่ง

สันติโภชนหุ้่นจำกัด กิจการนี้เป็นการร่วมหุ้นในระหว่างชาวไทย ที่สำคัญคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) และคุณหญิงกัญญาทวยและบุตร สินค้าที่ขายในระยะแรกมีผลไม้แห้งและอาหารแห้ง ต่อมา

¹ คุรายละเอียดยใน สมพร ทองสารี, "ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนคร ด้านเหนือ และด้านใต้พระนคร (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 152 - 160.

² Arnold Wright, "Bangkok", p. 257 - 260.

ได้ขยายกิจการประกอบค้าทั้งภัตตาคาร บาร์ และห้างสรรพสินค้า ซึ่งแบ่ง
เป็นแผนก เช่น แผนกสินค้าสำหรับสตรี แผนกขายยา โดยมีทั้งยาไทยและยา
ฝรั่ง เป็นต้น บรรดาลูกค้าห้างนี้ส่วนมากแล้วได้แก่ชาวไทยในระดับสูง

ห้างทองหลวงสุวรรณกิจขำนาญ อยู่ที่ถนนวรจักร

เป็นห้างที่ทำเครื่องประดับของบรรดาพระราชวงศ์แทบทุกพระองค์ รวมทั้งขาย
ปลัดแกคนทั่วไปด้วย หลวงสุวรรณกิจขำนาญเจ้าของกิจการนี้เคยทำงานอยู่ที่
ห้างแกรลิต (Grahlert) ที่ถนนตะนาว ซึ่งเป็นห้างทองที่มีชื่อเสียงมากใน
เวลานั้นเป็นเวลาถึง 12 ปี หลังจากนั้นก็ได้้นำประสบการณ์ตลอดจนความรู้
ความชำนาญมาเปิดกิจการของตนต่อมา

ห้างขายยาวิรัชจันทร์ เจ้าของกิจการคือ ขุนวิรัช

ซึ่งครั้งหนึ่งเคยได้รับการฝึกหัดจากโรงเรียนแพทย์ ศิริราชพยาบาล ภายใต้การ
ควบคุมของนายแพทย์ โควิน (Dr. Cowen) ห้างนี้นอกจากจะดำเนินกิจการ
ขายยาแล้ว ในภายหลังยังรับคัดเสื่ออีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า บรรดาเจ้าของกิจการต่าง ๆ เหล่า-
นี้ส่วนมากแล้วจะได้รับการสนับสนุนจากผู้ที่อยู่ในวงการชนชั้นสูง หรือมิเช่นนั้นก็
เคยศึกษาหรือฝึกหัดทำงานอยู่ในกิจการของชาวตะวันตกมาก่อน และนำประส-
ภการณ์นั้นมาประกอบกิจการของตนเองในภายหลัง ความจริงแล้วชาวไทยก็ได้
พยายามตั้งห้างร้านประกอบการธุรกิจอีกหลายราย แต่ก็ต้องเลิกกิจการไปใน
ที่สุดเพราะขาดความรู้ความชำนาญ กิจการที่จะอยู่ได้จึงเป็นกิจการของผู้ที่ได้
รับการสนับสนุนจากชนชั้นสูงหรือเคยคลุกคลีกับเรื่องการค้ามาก่อน¹

2) กิจการของชาวจีน กิจการของชาวจีนมีตั้งแต่ห้างร้าน
ขนาดใหญ่ไปจนถึงกิจการขนาดเล็ก ร้านค้าต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ เป็นของชาว
จีนแทบทั้งสิ้น โดยประกอบกิจการค้าขายแทบทุกชนิด เรียกได้ว่าเศรษฐกิจของ

¹ เสือยรโกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 90.

ไทยตกอยู่ในอิทธิพลของชาวจีน¹ ห้างร้านของชาวจีนทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่นี้ส่วนมากจะอยู่ในบริเวณถนนสำเพ็ง ซึ่งมีกิจการแทบทุกประเภท เช่น ขายยา ขายผลไม้ ขายผ้า เครื่องแก้ว เครื่องทอง เพชรนิลจินดา และบ่อนการพนัน เป็นต้น เท่ากับบริเวณนี้เป็น "ศูนย์การค้า" สำคัญที่คนในกรุงเทพฯ จะสามารถมาหาซื้อสินค้าได้ทุกอย่างที่ต้องการ อย่างไรก็ตามยานการค้าที่คึกคักและหนาแน่นนั้นมิได้มีตลอดสำเพ็ง เพราะถนนเส้นนี้มีความยาวตั้งแต่ประตูสะพานหันไปจนจดแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดกะเลหว่า บริเวณตลาดน้อย ซึ่งนับว่ามีความยาวมีใช้น้อย ถ้าพิจารณาจาก "นิราศชมตลาดสำเพ็ง" ของนายบุญศรี ผู้ซึ่งบันทึกเรื่องราวความเป็นไปในสำเพ็งในช่วงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จะเห็นได้ว่าผู้เขียนจะบรรยายถึงการซื้อขายสินค้าอย่างคึกคักของห้างร้านชาวจีนเฉพาะในตอนตั้งแต่สะพานหันมาถึงแถบหัวเม็กเป็นสำคัญ เมื่อเลยจากนั้นมาแล้วมิได้บรรยายถึงสภาพการค้าขายเท่าใดนัก และเมื่อมาถึงบริเวณที่ถนนสำเพ็งตัดกับถนนทรงวาดแล้ว ก็เป็นที่อยู่ของพวกชาวจีนที่เพิ่งเข้ามาใหม่ เริ่มทำการค้าอย่างประปรายในบริเวณนี้ซึ่งเดิมเคยเป็นที่เปลี่ยว เต็มไปด้วยอันธพาล ไม่ค่อยมีผู้ใดกล้าเดินเข้าไปนัก²

เนื่องจากบริเวณตอนต้นถนนสำเพ็งเป็นย่านการค้าสำคัญนี้เอง จึงทำให้ผู้คนในกรุงเทพฯ ต้องเข้ามาซื้อหาสินค้าในบริเวณนี้กันแทบทั้งสิ้น โดยมีทั้งชาวไทยและชาวจีนด้วยกันเอง อย่างไรก็ตามชาวตะวันตกไม่นิยมเข้ามา

¹ คุรายละเอียดเรื่องนี้ได้ใน มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในทางเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 77 - 85.

² อ่านรายละเอียดใน โสมทัต เทเวศร์ (ผู้รวบรวม), "นิราศชมตลาดสำเพ็ง", กรุงเทพฯ ในนิราศ (กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, 2521), หน้า 21 - 67.

ซื้อหาสินค้าในสำเพ็งแต่อย่างใด เว้นแต่พวกนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเพียงชั่วคราว
ชั่วคราวเท่านั้น¹ ถ้าดูตามที่ตั้งชุมชนแล้วชาวตะวันตกน่าจะเข้ามาซื้อหาสินค้า
ในบริเวณนี้ได้สะดวกเพราะสามารถเชื่อมต่อกับเขตชุมชนของชาวตะวันตกได้
โดยง่าย เพียงแต่เลยสุดถนนสำเพ็งเข้าไปก็จะถึงเขตซึ่งเริ่มมีชาวตะวันตก
อาศัยอยู่แล้ว การที่พวกชาวตะวันตกไม่เข้ามาซื้อหาสินค้าในแถบนี้อาจจะ
พิจารณาได้หลายสาเหตุคือ ประการแรก แถบสำเพ็งมีสภาพแวดล้อมและ
บรรยากาศไม่ค่อยดีนัก สกปรกและคับแคบ ทำให้ชาวตะวันตกรังเกียจที่จะต้อง
เข้ามา² นอกจากนี้แล้วคงจะเป็นเพราะว่าชาวตะวันตกไม่มีความจำเป็นต้อง
ซื้อสินค้าในแถบชุมชนชาวจีน เพราะสินค้าที่คนเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ในชีวิต
ประจำวันนั้นก็ซื้อหาได้จากห้างร้านของชาวตะวันตกในเขตชุมชนของ
ตนเอง ซึ่งเป็นสินค้ามาจากประเทศตะวันตกด้วย แม้แต่อาหารสดอาหารแห้งก็
มีจำหน่ายโดยมีแหล่งซื้อหาที่สำคัญ คือ ตลาดบางรัก³ และห้างเคอร์คัมปนี⁴
เป็นต้น ส่วนสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการเป็นจำนวนมากเพื่อการส่งออกนั้น
พวกนี้ได้ใช้นายหน้าหรือคอมปะโรร์ในการเข้ามาติดต่อซื้อขายดังที่ไค้กล่าวไป

¹ Arnold Wright, "Bangkok", p. 244.

² Ibid.

³ ตลาดบางรักนี้มีในช่วงเวลาดังแต่ย้ายสองโมง ไปเลิกเอาเย้าค่า
ของที่ขายมีตั้งแต่ของสด ของคาว ผัก ผลไม้ และเนื่องจากย่านนี้เป็นที่อยู่อาศัย
ของชาวตะวันตก ตลาดนี้จึงมีของแห้งเค็ม เช่น เนื้อวัว เนื้อแกะ และของแช่
น้ำแข็ง เช่น นกสไนป์ (นกปากซ่อม) กระต่าย และเนื้อสมัน เป็นต้น ของ
เหล่านี้ส่งมาขายจากต่างประเทศและมีราคาแพง คุรายละเอียดยกใน จดหมาย
เทศแสงอรุณ 2 (พฤษภาคม ร.ศ. 121).

⁴ ห้างเคอร์คัมปนี (Kerr & Co.) อยู่ที่ถนนเจริญกรุงทางตอนใต้
หัวถนนสุรวงศ์ลงไป เป็นห้างขายเครื่องอาหารฝรั่งโดยเฉพาะ เช่น หมูแฮม
นมวัว เนยเหลว เนยแข็ง หรืออาหารฝรั่งอื่น ๆ คุรายละเอียดยกใน เสฐียรโกเศศ,
พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 314.

แล้ว ค้วยเหตุนี้ชาวตะวันตกจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องเข้ามาหาซื้อสินค้าใน
เขตชุมชนของชาวจีน ลำพังจึงคงเป็นย่านการค้าสำคัญเฉพาะชาวไทยและ
ชาวจีน

3) กิจการของชาวตะวันตก ในระยะแรกที่ชาวตะวันตก
เข้ามาในกรุงเทพฯ ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาริงไม่นานเท่าใดนั้น คนเหล่านี้
นี้ยังไม่ได้เข้ามาตั้งห้างร้านขายปลีกโดยทันที เพราะจุดประสงค์สำคัญคือความ
ต้องการเข้ามาทำกิจการส่งเข้าสินค้าและส่งออกมากกว่า สินค้าปลีกของชาว
ตะวันตกในช่วงนั้นหาซื้อได้ตามห้างร้านของพ่อค้าชาติอื่นที่ตั้งห้างค้าขายมาก่อน
ซึ่งส่วนมากเป็นพ่อค้าแขก โดยมีแหล่งซื้อสินค้าจากตะวันตก 2 แห่งที่สำคัญ คือ
บริเวณตึกชาวตึกแดง ผังธนบุรี (ปัจจุบันอยู่แถบคลองสาน) และบริเวณข้างวัด
เกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) สดถนนสำเพ็ง¹ ต่อมาภายหลังชาวตะวันตกได้ริเริ่ม
ตั้งห้างค้าขายสินค้าปลีกของตนขึ้นค้วย กิจการเหล่านี้ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดีมัก
เป็นห้างร้านขนาดใหญ่ ที่สำคัญคือ²

ห้างบี. กริม (B. Grimm & Co.) เจ้าของเป็นชาว
เยอรมัน ชื่อ มุลเลอร์ (Muller) ใ้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระ-
ปฏิบัติราชประสงค์ ห้างนี้ตั้งอยู่ที่ปากคลองตลาดติดกับโรงเรียนสุนันทาลัย
(โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน) รวมทั้งมีสาขาอยู่ประตูสามยอดค้วย สินค้าที่
จำหน่ายมีสินค้าจากต่างประเทศหลายชนิด โดยแบ่งออกเป็นแผนกย่อย ๆ เช่น
ยา เครื่องเหล็ก รวมทั้งรับสั่งซื้อสินค้าจากทางยุโรปโดยตรงค้วย

ห้างแบคแมน (Badman & Co.) ห้างนี้อยู่ที่สะพาน
ช้างโรงสี ถนนบำรุงเมือง (ข้างกระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน) ต่อมาย้ายไป

¹ D.B. Bradley, Bangkok Calendar (Bangkok : American
Missionary Association 1868), p. 56.

² รวบรวมจาก Arnold Wright, "Bangkok", p. 267-281 และ
กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 324 - 325.

อยู่ที่เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา ทางนี้แบ่งเป็นแผนกสินค้าชนิดต่าง ๆ เช่นเดียวกัน แผนกศักดิ์เสื้อของห้างแมคแมนนี้มีชื่อเสียงมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องแบบทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน

ห้าง ย.ร. อันเดร (J.R. Andre) ตั้งอยู่ที่สี่กั๊กพระยา-
ศรี บริเวณถนนเฟื่องนครตัดกับถนนเจริญกรุง เป็นห้างของชาวเยอรมัน ซึ่งขาย
สินค้าในลักษณะสรรพสินค้าเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นตัวแทนจำหน่าย
จำพวกเพชรพลอยและอัญมณีด้วย

ห้างแกรเลิต (Grahler & Co.) อยู่ที่ถนนตะนาว
ขายสินค้าประเภทเครื่องทองรูปพรรณ และเพชรนิลจินดาต่าง ๆ

ห้างยอน แซมสัน (John Sampson) ห้างนี้อยู่ที่เชิง
สะพานผ่านฟ้าลีลาศ (ปัจจุบันคือกรมโยธาธิการ) เป็นห้างที่ขายผ้าจากประเทศ
ตะวันตก และตัดสูทที่มีชื่อเสียงเช่นเดียวกับห้างแมคแมน นอกจากนี้ยังขาย
สินค้าอื่นอีกด้วยโดยเฉพาะสินค้าจากประเทศอังกฤษ

ห้าง ฟอลค์ แอนด์ ไบเค็ก (Falck & Beidek)
เป็นห้างเยอรมัน เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า "ห้างสิงโต" ตั้งอยู่ที่ถนนเจริญกรุง
ใกล้ ๆ โรงแรมโอเรียนเต็ล (ปัจจุบัน คือ ตระกูลชาเตอร์แมงก์) ขายผลิต-
ภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มาจากประเทศเยอรมนีทั้งส่งและปลีก ห้างนี้มีชื่อเสียงอีกประการ
หนึ่ง คือ เป็นห้างฝรั่งที่ก่อสร้างอย่างสวยงามมาก วัสดุก่อสร้างแม้กระทั่งอิฐ
ที่ใช้ก็นำมาจากต่างประเทศแทบทั้งสิ้น

เมื่อพิจารณากิจการห้างร้านจำหน่ายสินค้าปลีกของชาวตะวันตกที่
รู้จักกันดีในกรุงเทพฯ นี้จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่มิที่ตั้งอยู่ในบริเวณศูนย์กลางการค้า
ในเขตกำแพงพระนครทางตอนใต้ แถบถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง และเฟื่องนคร
ที่อยู่ ในเขตชุมชนตะวันตกเองก็มีเช่นกัน แต่ส่วนมากแล้วจะไม่ใช่ห้างขนาดใหญ่
ที่รู้จักกันดีโดยทั่วไป กิจการที่อยู่ในเขตชุมชนชาวตะวันตกที่เป็นกิจการขนาดใหญ่
มักจะเป็นกิจการการค้าขายส่งมากกว่าขายปลีก บริษัทที่ดำเนินกิจการส่งสินค้า
เข้าและส่งออกที่สำคัญ คือ บริษัท ลอยด์ (Lloyd) ของเยอรมนีซึ่งมีตัวแทน

อยู่ที่บริษัทมากัว (Markwald & Co.) บริษัท เบห์น เมเยอร์ (Behn Meyer & Co.) บริษัทวินเซอร์ (Windsor & Co.) และบริษัทอีสต์ เอเชียติก (The East Asiatic Company)¹ นอกจากนี้แล้วบริเวณนี้ยังประกอบไปด้วยโรงสีและโรงเลื่อยอีกด้วย กิจการโรงสีข้าวของชาวตะวันตกนั้นไม่ค่อยมีมากเท่าใดนักเพราะไม่สามารถแข่งขันกับชาวจีนได้ดังที่ไค่ฉ่าวแล้ว ในบทที่ 2 โรงสีของชาวตะวันตกที่มีชื่อเสียง คือ โรงสีห้างมากัว หรือบางทีเรียกกันว่าห้างปล่องเหลี่ยม อยู่ที่บริเวณบ้านทวาย ริมแม่น้ำเจ้าพระยา² ส่วนกิจการโรงเลื่อยของชาวตะวันตกนั้นมีหลายแห่ง ที่มีชื่อเสียง คือ บริษัท บอร์เนียว (The Borneo Company) บริษัท สยาม ฟอเรสต์ (Siam Forest Company) ซึ่งคนไทยเรียกกันว่าโรงเลื่อยมิศกสัก (เพราะผู้ตั้งบริษัทคือ Mr. Clark) และบริษัท อีสต์ เอเชียติก (The East Asiatic Company)³ เป็นต้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ากิจการของชาวตะวันตกที่อยู่ในเขตชุมชนชาวตะวันตกจริง ๆ นั้น มักเป็นกิจการที่ไม่ต้องติดต่อกับผู้บริโภคโดยตรง เพราะเป็นกิจการการค้าขายส่ง และกิจการการผลิตเป็นส่วนมาก จึงอาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ในฐานะผู้ประกอบการค้าและผู้บริโภคนั้นไม่ค่อยปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนนัก เพราะกิจการค้าขายปลีกของชาวตะวันตกที่เป็นห้างร้านขนาดใหญ่ประเภทสรรพสินค้าจะอยู่ในเขตกำแพงพระนครเป็นสำคัญ ผู้ที่จะซื้อสินค้าจากประเทศตะวันตกจะสามารถหาซื้อได้ตามห้างร้านเหล่านี้โดยไม่ต้องเข้าไปหาซื้อถึงในเขตชุมชนชาวตะวันตกทางตอนใต้ของพระนคร จึงอาจกล่าวได้ว่า ชาวไทยและชาวจีนนั้นได้มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับชาวตะวันตก แต่ว่ามีได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวในชุมชนชาวตะวันตกเท่าใดนัก

¹ ทรายละเอียดใน Norman Maxwell, "Imports, Exports, and Shipping", p. 143.

² กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 326.

³ ทรายละเอียดใน A.J.C. Dickson, "The Teak Industry", Twentieth Century Impressions of Siam, p. 175 - 181.

โดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการธุรกิจและผู้บริโภค จะปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในระหว่างชุมชนชาวไทยและชาวจีนมากกว่า โดยมีการติดต่อกัน ทั้งทางด้านการค้าในเรือ การค้าเร่ และการค้าตามห้างร้าน การที่ชาวไทย ต้องพึ่งพาอาศัยชาวจีนในทางด้านการค้าขายมากนี้ทำให้มีปัญหาตามมา คือ การขาดแคลนสินค้าเมื่อชาวจีนหยุดการค้าขาย ซึ่งเห็นได้ชัดเจนในช่วงเทศกาลตรุษจีน ในระยะนี้ชาวจีนจะปิดร้านไม่ขายของเป็นเวลา 3 วัน ชาวไทยจึงต้องรีบซื้อของแห้งและของโชที่จำเป็นไว้ก่อน พวกของสด เช่น หมู เป็ด ไก่ นั้นต้องงคบริโภคชั่วคราวระยะหนึ่ง¹ แสดงว่าการค้าขายในกรุงเทพฯ ในเวลานั้น ขึ้นอยู่กับชาวจีนเป็นอันมาก

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก แล้วอาจสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ ความสัมพันธ์ในระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการด้วยกัน และความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการกับผู้บริโภค ความสัมพันธ์ในระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการด้วยกันเองนั้น จะเป็นไปในลักษณะที่ชาวไทย ชาวจีน และชาวตะวันตก เข้ามามีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน โดยในหมู่ชนชั้นสูงของทั้ง 3 ชุมชนนี้จะปรากฏมีการเข้าหุ้นรวมกันลงทุนในกิจการขนาดใหญ่ แต่ในค่านิยมดำเนินการในธุรกิจโดยตรงนั้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวตะวันตกและชาวจีนโดยไม่ปรากฏว่าชาวไทยเข้าไปยุ่งเกี่ยวอย่างชัดเจนนัก ในขณะที่เดียวกันพวกชนชั้นสูงก็มีความสัมพันธ์กับพวกผู้โชแรงงานซึ่งส่วนมากเป็นชาวไทย และชาวจีนด้วย ทั้งนี้โดยมีปัจจัยที่เอื้อต่อการที่ทำให้มีการเข้าไปรวมกิจการธุรกิจหลายประการ อาทิเช่น ผลประโยชน์จากเงินรายได้ เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าคนเหล่านี้อาจจะมีความทัศนคติที่ไม่ดีต่อกันเท่าใดนัก ความรู้สึกนี้ก็ไม่นับอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ระหว่างกันได้เพราะจะถูกกลบฝังไปโดยผลประโยชน์ที่จะได้รับเป็นสำคัญ สำหรับความสัมพันธ์ในลักษณะที่ 2 คือ ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการและผู้บริโภค

¹ ชุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 36

นั้นจะเห็นได้ชัดระหว่างชาวไทยและชาวจีนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ห้างร้านของ
 ตะวันตกในกรุงเทพฯ ก็มีชาวไทยและชาวจีนเข้าไปซื้อของเช่นเดียวกัน แต่ที่มีจำนวน
 น้อย ที่รู้จักกันดีและมีชื่อเสียงก็มีไม่มากนักที่สำคัญคือ ห้างขายปลีกเหล่านี้ถึงแม้จะเป็น
 ของชาวตะวันตกก็ตาม แต่ส่วนมากอยู่ในเขตย่านการค้าในกำแพงพระนคร ซึ่งได้กล่าว
 มาแล้วว่าบริเวณนี้ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนของผู้ใดโดยเฉพาะ เพราะมีทั้งชาวไทย
 จีน และตะวันตก ตลอดจนพวกพ่อค้าแขกรวมอยู่ด้วย ขณะเดียวกันชาวตะวันตกก็ได้
 เข้ามาซื้อหาสินค้าในเขตชุมชนชาวไทยหรือชาวจีน เพราะสินค้าจำเป็นในชีวิตประจำวัน
 นั้นสามารถหาซื้อได้ในเขตถิ่นที่อยู่ของตน ส่วนสินค้าที่นำเข้าหรือส่งออกก็มีนายหน้า
 หรือคอมมิชชั่นจัดการให้ ดังนั้นความสัมพันธ์ในระหว่างฝ่ายผู้ประกอบการธุรกิจและฝ่าย
 ผู้บริโภคจึงเป็นไปในระหว่างชุมชนชาวไทยและชาวจีนเป็นสำคัญ ชาวตะวันตกมีอยู่ได้
 เข้ามาเกี่ยวข้องกับเท่าใดนัก

ความสัมพันธ์ทางสังคม

นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เห็นได้ชัดเจน
 และเป็นจุดประสงค์สำคัญในการเข้ามาเมืองไทยของชาวจีนและชาวตะวันตกแล้ว
 ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ ยังปรากฏให้เห็นใน
 ทางสังคมด้วย คือ เมื่อเข้ามามีการค้าต่อค้าขาย ตลอดจนมีความร่วมมือกันในทาง
 เศรษฐกิจแล้ว ก็เกิดความผสมผสานกันในทางสังคมด้วย ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ที่
 สำคัญ คือ

1. ค่านิยมธรรม ความสัมพันธ์ทางค่านิยมธรรมระหว่างชาวไทย จีน
 และตะวันตกในกรุงเทพฯ จะมีความแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชนตามชนชั้นในสังคมนั้น ๆ
 คือชนชั้นสูงและสามัญชน

ก. ชนชั้นสูง ในหมู่มชนชั้นสูงไม่ว่าจะเป็นชาวไทย จีน หรือชาว
 ตะวันตก จะพบได้ถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างกัน โดยทั่ว ๆ ไปแล้วปรากฏ
 ว่าชาวตะวันตกเป็นผู้ที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่ชาวไทยและชาวจีน ทั้งนี้เนื่องจาก
 ชาวไทยและชาวจีนในระดับสูงนี้ได้มีความเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ในด้านธุรกิจคงที่กล่าวมาแล้ว บรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามานี้ก็ได้นำสินค้าและ
วัฒนธรรมแบบแปลก ๆ ใหม่ ๆ สำหรับเมืองไทยเข้ามาด้วย บรรดาชนชั้นสูงชาวไทย
และจีนได้เห็นตัวอย่างก็ต้องการที่จะรับวัฒนธรรมใหม่ ๆ เหล่านี้เพื่อที่จะได้แสดงว่าตน
มีความทันสมัยตามแบบอารยประเทศ จึงได้พากันซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้ที่เรียกกันใน
เวลานั้นว่า "ของนอก"¹ ที่สวยงามและแปลก ๆ มาใช้กัน รวมทั้งมีการแข่งขันกันด้วย
ว่าผู้ใดจะมีเครื่องใช้แบบตะวันตกที่มีราคาแพงกว่ากัน² ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชนชั้นสูงชาว
ไทยและจีนได้มีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานในวิถีการดำเนินชีวิตของตน
มากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้มีหลายประการ เช่น การแต่งกาย ปรากฏว่าเมื่อมีชาว
ตะวันตกเข้ามา มากขึ้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีประกาศให้
ขุนนางเริ่มสวมเสื้อในเวลาเช้าเฝ้า เพื่อแสดงว่าชาวไทยก็มีได้เป็นผู้คอยวัฒนธรรม³
หลังจากนั้นมาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการแต่งกายตามแบบตะวันตกมากขึ้นอีก
โดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางรุ่นหนุ่ม ๆ เริ่มละทิ้งการแต่งกายแบบเดิม หันไปหาการแต่ง
กายแบบที่คัดแปลงมาจากตะวันตก คือ เริ่มใส่เสื้อสีขาว กระดุมทอง (เสื้อราชปะแตน)
ประดับด้วยเหรียญตรา ตลอดจนเครื่องประดับต่าง ๆ เช่น นาฬิกา เป็นต้น ส่วนท่อน
ล่างที่เคยนุ่งผ้าโจงกระเบนนั้นก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโดยการใส่ถุงเท้ารองเท้าตาม
แบบตะวันตกเพื่อความสะดวกและสวยงามมากขึ้น และบางโอกาสก็ใช้กางเกงขายาว
ด้วย⁴ สำหรับสตรีชั้นสูงของไทยนั้นก็ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านการแต่งกายด้วย

¹คำว่า "ของนอก" นี้เริ่มปรากฏใช้ในเวลานั้นแล้ว โดยใช้เรียกสินค้าจาก
ต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศทางตะวันตก คุรุยาละเอียดใน ม.ล. ยิงศักดิ์
อิศรเสนา, ประวัติเจ้าคุณพ่อ (พระนคร : พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าพระยาวรรพวงศ์พิพัฒน์ วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2488, 2488), หน้า 38.

²เรื่องเดียวกัน.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1
(พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 6.

⁴ Samuel J. Smith, "Increased Imports", p. 412 - 413.

เช่นกัน คือ มีการผสมผสานการแต่งกายแบบเดิมให้เข้ากับแบบตะวันตก โดยเปลี่ยนจากการห่มสไบมาใส่เสื้อลูกไม้แขนพอง ตกแต่งด้วยสร้อยคอยาวและสวมถุงเท้ายาว แต่ในส่วนล่างยังคงนุ่งผ้าโจงกระเบนตามแบบเดิม การแต่งกายในลักษณะนี้ได้ริเริ่มขึ้นโดยเจ้านายฝ่ายในและสตรีชั้นสูง¹ อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาก็คงแพร่หลายมากขึ้นจนถึงขนาดมีช่างเสื้อผู้หญิงชาวตะวันตกได้เข้ามาเปิดดำเนินกิจการในกรุงเทพฯ² สำหรับชาวจีนนั้นพวกชนชั้นสูงที่มีการติดต่อกับชาวตะวันตกก็มีการรับวัฒนธรรมตะวันตกทางการแต่งกายด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนรุ่นหนุ่ม ๆ แต่สำหรับชาวจีนที่อายุมากแล้วและเคยชินกับวัฒนธรรมเดิมของตน ส่วนมากยังคงแต่งกายแบบจีนอยู่ เช่น เดิม³ นอกเหนือจากการแต่งกายแล้ว บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการรับวัฒนธรรมตะวันตกในเวลานั้น กล่าวคือ มีการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกมาประยุกต์เข้ากับบ้านแบบดั้งเดิมของชาวไทยและชาวจีนในระดับสูงดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 บรรดาเครื่องเรือนตลอดจนเครื่องใช้ต่าง ๆ ภายในบ้านและในชีวิตประจำวันก็นิยมใช้ของต่างประเทศด้วย สินค้าของนอกเหล่านี้ส่วนมากแล้วจะมีราคาแพง สำหรับชาวจีนนั้นไม่ค่อยมีปัญหาเท่าใดนักเพราะพวกนี้ส่วนมากทำการค้าและมีฐานะร่ำรวย แต่สำหรับชนชั้นสูงชาวไทยที่รับราชการนั้น หนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นได้วิจารณ์ว่าจะหาซื้อได้ยาก จะมีบ้างก็ไม่มากนัก⁴ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าการซื้อ

¹ กรมศิลปากร, สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี (พระนคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ชุนณรงค์-ประศาสน์ (ณรงค์ ณ นคร) วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2513, 2513), หน้า 106.

² บางกอกสมัย (9 มิถุนายน ศก. 117).

³ วิจารณ์จากภาพถ่ายบรรดาพ่อค้าจีนในกรุงเทพฯ ใน Arnold Wright, "Bangkok", p. 281 - 296.

⁴ ข่าวตลาด (5 มิถุนายน ร.ศ. 126).

หาสินค้าต่างประเทศมาใช้ได้ทำให้บรรดาเจ้านายและขุนนางได้ถูกฟ้องจากบริษัท
ห้างร้านชาวตะวันตกอยู่เนือง ๆ ในฐานะลูกหนี้¹ ซึ่งสร้างความขัดเคืองพระราชหฤทัย
แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอันมาก

นอกจากชาวไทยและชาวจีนในระดับสูงจะได้รับวัฒนธรรมตะวันตกในด้าน
ต่าง ๆ แล้ว ชาวไทยและชาวจีนยังมีความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย โดยปรากฏว่าชาวจีน
ในระดับสูงที่ได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางพยายามประพฤติตนตามแบบวัฒนธรรมไทย พร้อมทั้ง
สนับสนุนบุตรชายให้เข้ารับราชการด้วยเช่นกัน ส่วนลูกสาวนั้นได้แต่งงานกับเจ้านายและ
ขุนนางไทยมีไม่น้อย² เพื่อครอบครัวจะได้รับความคุ้มครองจากบรรดาเจ้านายและขุนนาง
รวมทั้งได้เพิ่มความสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น แม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีเจ้าจอมที่เป็นเชื้อ
สายจีนด้วย เช่น เจ้าจอมมารดาเที่ยง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
เป็นหลานตาเจ้าสุวัณมา³ เป็นต้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ ดูตัวอย่างได้จาก - หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.5.1/41 ห้างฟอลด์
แอนด์ไบเคกและห้างปีกริมขอให้ช่วยทวงเงินลูกหนี้.

1. พระองค์เจ้าวิบูลย์พรรณรังษี	2. พระยาสุรสีห์
3. พระยาวิชา	4. หม่อมเจ้าถูกถวิล

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.5.1/128 เรื่อง
มิสเตอร์แรมเซ โจทก์ขอให้ศาลยึดทรัพย์กรมหมื่นนคิศร จำเลย ต้องหาว่าเป็นหนี้โจทก์

² William G. Skinner, "A Study of Chinese Community
Leadership in Bangkok, Together with an Historical Survey of
Chinese Society in Thailand" (Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell
University, 1954), p. 34 อ้างจาก มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีน
ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทย สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์", หน้า 100.

³ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และ
ศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 100.

ก็ทรงมีเจ้าจอมเชื้อสายจีนหลายคน เช่น เจ้าจอมมารดาอ่อน ธิดาพระยาพิสดารสมบัติ-
บริบูรณ์ (ยิ้ม) สกุลเดิม แซ่เล่า เป็นเจ้สัว (เป็นเจ้าจอมมารดา พระองค์เจ้าชาย
กิติยากรวรลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ)¹ เจ้าจอมสมบูรณ์ ธิดาเจ้สัวซู่ ซึ่งมีเคห-
สถานเดิมของบิดาอยู่ในสำเพ็ง² เป็นต้น การที่ชาวจีนได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวไทย
เช่นนี้มีส่วนทำให้ชาวไทยได้รับขนบธรรมเนียมประเพณีแบบจีนบางประการด้วย เช่น
การทำบุญวันเกิด (แซ่ยิด) การทำบุญครบรอบวันตายเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย การโกน
ผมไว้ทุกข์ และการเลี้ยงพระตรุษจีน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทย ชาวจีน และชาว
ตะวันตกในระดับสูงนี้ ปรากฏว่าส่วนมากแล้วชาวไทยและชาวจีนจะรับวัฒนธรรมตะวัน-
ตกแต่เพียงฝ่ายเดียว มักไม่ใคร่พบว่าชาวตะวันตกรับเอาวัฒนธรรมจากชาวไทยและชาว
จีนไปใช้ด้วย ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากชาวตะวันตกถือตนเป็นผู้มีวัฒนธรรมสูงกว่าและ
ขณะเดียวกันก็มีความรู้สึกดูหมิ่นชาวไทยและชาวจีนอยู่ในที่ดั่งที่ใดกล่าวมาแล้วในเรื่อง
ทัศนคติระหว่างกัน ชาวตะวันตกจึงไม่จำเป็นต้องการรับวัฒนธรรมของไทยและจีนเข้า
มาผสมผสานกับวัฒนธรรมของตน เป็นแต่เพียงผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมมากกว่า อย่างไรก็ตาม
สำหรับชาวไทยและชาวจีนนั้น ความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมจะปรากฏให้เห็นใน
รูปของการให้และรับวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน

ข. สามัญชน ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในระดับสามัญชนนั้นมีความ
แตกต่างจากความสัมพันธ์ในระดับชนชั้นสูง กล่าวคือ ในขณะที่ชนชั้นสูงชาวไทยและจีน
มีทั้งความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตลอดจนได้พยายามรับวัฒนธรรมตะวันตกในด้านต่าง ๆ
นั้น ในระดับสามัญชนจะเห็นได้ถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยและจีน เข้าด้วยกัน
มากกว่า มีค้อยได้รับวัฒนธรรมตะวันตกเท่าใดนัก เหตุผลคือประการแรก สามัญชนชาว
ไทยและจีนนั้นมีการติดต่อกับชาวตะวันตกต่างจากชนชั้นสูง ชนชั้นสูงชาวไทยและจีนได้

¹ ธารงศักดิ์ อาวุธชนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์และราชสกุลสมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราช ภาคต้น, หน้า 352.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 387.

ติดต่อกับชาวตะวันตกในระดับคนที่เสมอกัน มีการลงทุนประกอบธุรกิจด้วยกัน ร่วมมือกัน ในการดำเนินกิจการต่าง ๆ รวมทั้งมีการติดต่อซื้อขายสินค้าระหว่างกันด้วย ดังนั้นสิ่ง ใดที่ชาวไทยและชาวจีนเหล่านี้เห็นว่าตนยังมีความค้อยทางวัฒนธรรมอยู่ก็พยายามปรับปรุง ให้ทัดเทียมชาวตะวันตก แต่สำหรับชาวไทยและชาวจีนในระดับสามัญชนนั้นมิได้มีการติด- ต่อกับชาวตะวันตกในลักษณะเดียวกับชนชั้นสูง ถึงแม้ว่าคนเหล่านี้จะได้เข้าไปทำงานกับ ชาวตะวันตก แต่ก็เข้าไปในลักษณะนายจ้างและลูกจ้างมากกว่า มิใช่เข้าไปในระดับ คนที่มีฐานะเสมอกัน ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นเท่าชนชั้นสูงที่จะต้องพยายามเลียนแบบ วัฒนธรรมตะวันตก ประการที่ 2 คือ คนในระดับสามัญชนชาวไทยและจีนนั้นมีที่หาจะ เกรงกลัวชาวตะวันตกชั้นสูง ขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการยุ่งเกี่ยวกับบรรดาชาวตะวันตกใน ระดับลูกเรือและกลาสี เพราะไม่ไว้วางใจในความเสเพลและความประพฤติคั่งที่ได้ กล่าวไปแล้ว ดังนั้นคนในระดับจึงมีค้อยได้คลุกคลีกับชาวตะวันตกเท่าใดนัก ประการ ที่ 3 คือ อุปสรรคทางด้านภาษา ในระยะแรกที่ชาวตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ และยังมีจำนวนน้อย ก็พูดภาษาไทยได้บ้าง ทั้งนี้เพราะชาวตะวันตกที่เข้ามาใหม่ยังไม่สามารถ รวมตัวกันได้ คนที่พูดภาษาเดียวกันหรือมีวัฒนธรรมแบบเดียวกันแทบจะไม่มี ดังนั้นคน เหล่านี้จึงมีความจำเป็นต้องหัดพูดภาษาพื้นเมืองเพื่อการติดต่อซื้อขายสินค้าตามจุดประสงค์ เริ่มแรกที่ต้องการเข้ามาในเมืองไทย¹ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ได้มีจำนวนมากขึ้นและมีการรวมกลุ่มกันได้ มีสมาคมสโมสรของชนชาติต่าง ๆ เป็นที่ พบปะสังสรรค์ระหว่างกัน การซื้อขายสินค้ากับคนพื้นเมืองก็กระทำผ่านนายหน้าหรือ คอมพิวเตอร์ซึ่งสามารถพูดภาษาอังกฤษได้ รวมทั้งสินค้าต่าง ๆ ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ก็สามารถหาซื้อได้ในชุมชนชาวตะวันตกเองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ความ จำเป็นที่จะต้องติดต่อกับชาวไทยและชาวจีนโดยทั่วไปจึงลดน้อยลง ดังนั้นจึงปรากฏว่า ชาวตะวันตกที่อยู่ในกรุงเทพฯ ในระยะหลังส่วนมากพูดภาษาไทยไม่ได้² สำหรับชาว

¹ Samuel J. Smith, "Europeans in Siamese Employ", p. 402.

² ดูตัวอย่างเรื่องการไม่สามารถเข้าใจภาษากันได้จาก หอจดหมายเหตุ แห่งชาติ, ร.5 ต.28/9 เรื่องพลตระเวนจับอุปทูตเยอรมันที่ถนนใหม่.

ไทยและชาวจีนที่สามารถติดต่อกับชาวตะวันตกได้ก็เนื่องจากคนพวกนี้มีการศึกษาที่สามารถเรียนรู้ภาษาอังกฤษได้ หรือมิเช่นนั้นก็ใช้ล่าม แต่สำหรับชาวไทยและชาวจีนในระดับสามัญชนโดยทั่วไปนั้นไม่สามารถทำได้ทั้ง 2 กรณี

จากเหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้จึงทำให้ไม่ปรากฏความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตกในระดับสามัญชนเท่าใดนัก จะเป็นการสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวจีนเป็นสำคัญ ความสัมพันธ์นี้จะมีลักษณะผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการแต่งงานระหว่างชายจีนและหญิงไทย กล่าวคือ ชาวจีนที่อพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ นั้นเป็นชายแทบทั้งสิ้น ถึงแม้ว่าส่วนหนึ่งจะโคกกลับไปเมืองจีนภายหลังที่สามารถสะสมเงินทองได้แล้วก็ตาม แต่ประมาณกึ่งหนึ่งของผู้ที่อพยพเข้ามาได้ตั้งหลักแหล่งถาวรในกรุงเทพฯ โดยเข้ามาทำงานและเก็บเงินเพื่อสร้างฐานะของตนชั่วระยะหนึ่งก่อน แล้วจึงแต่งงานกับหญิงไทยซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วจะอยู่ในช่วงหลังจากเข้ามาแล้วประมาณ 5 ปี¹ ทั้ง 2 ฝ่ายนี้ต่างก็ได้รับผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน คือ ชาวจีนนั้นก็จะได้รับผลประโยชน์ทางการค้าจากทางภรรยาด้วยเพราะหญิงไทยในระดับสามัญชนนั้นโดยปรกติส่วนมากก็จะทำการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ กับเพื่อนบ้านใกล้เคียงอยู่แล้ว ดังนั้นการที่ชายจีนซึ่งทำการค้าได้แต่งงานกับหญิงไทยนี้จึงเท่ากับได้ช่วยอำนวยความสะดวกในการเข้าไปติดต่อกับลูกค้าชาวไทยอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ขณะเดียวกันหญิงไทยผู้เป็นภรรยาก็จะได้สามีชาวจีนซึ่งส่วนมากมีความขยันขันแข็งและกระตือรือร้น สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านการค้าได้เป็นอย่างดี² ภายหลังจากมีการแต่งงานระหว่างชายจีนและหญิงไทยแล้ว ก็มีการผสมกลมกลืนกันทางด้านวัฒนธรรมอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรุ่นลูก ซึ่งเป็น "ลูกครึ่ง" ในรุ่นลูกนี้โดยเฉพาะลูกชายอาจเรียกได้ว่ามี "เอกลักษณ์สองนัย"³ (Double Identity) คือ เป็นทั้งไทยและจีน กล่าวคือ มีทั้ง

¹ H. Warrington Smyth, Five Years in Siam, Vol. 1, p. 296.

² Ibid.

³ ส. ศิวรักษ์, บุคคลรวมสมัยในทัศนะของ ส. ศิวรักษ์, หน้า 182.

ชื่อไทยและจีน บิดาผูกกับบุตรด้วยภาษาจีนและเรียกชื่อจีน ขณะที่มารดาใช้ภาษาไทยและเรียกชื่อไทย ดังนั้นลูกจีนจึงพูดได้ทั้งภาษาไทยและภาษาจีน อย่างไรก็ตามในรุ่นลูกนี้จะเป็นจีนเฉพาะลูกชายเท่านั้น ส่วนลูกสาวนั้นเป็นไทยตามมารดาทั้งการแต่งกาย วัฒนธรรม ตลอดจนความเป็นอยู่ เมื่อมาถึงรุ่นที่ 3 แล้วจะมีความผสมกลมกลืนเป็นไทยไปหมดไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย¹ เท่ากับว่าการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรมนี้ในที่สุดจีนก็ค่อย ๆ กลายเป็นไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรุ่นบุคคลที่ 3 ดังปรากฏจากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สะท้อน สนิทวงศ์)² ว่า "ภรรยาจีนโดยมากยอมมีอินพลูเอนซ์ในสามี่เป็นที่รักษ แลไว้วางใจในงานต่าง ๆ ตามที่ได้สังเกตมาเมื่อภรยานั้นเป็นไทยแท้ จีนผู้เป็นสามี่นั้นก็ยิ่งเป็นไทยมากขึ้น แลบุตรนั้นก็เกือบเป็นไทยทีเดียว"³

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.6.2/2 คำกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ "บรรพตกลับเรื่องจีน" วันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 129.

² พลเอก เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สะท้อน สนิทวงศ์) เป็นโอรสองค์ที่ 2 ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ และหม่อมเขียน ในขณะที่ท่านได้เขียนบันทึกเรื่องจีนนี้ ท่านมีตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ อย่างไรก็ตามท่านมิได้ต้องการทะนุบำรุงเฉพาะการเกษตรเท่านั้น ท่านยังได้พยายามทะนุบำรุงการค้าด้วยเพราะท่านถือว่าการเกษตรจะก้าวหน้าไปได้ก็ด้วยดีถ้าการค้ามีความเจริญรุ่งเรืองประกอบกับท่านเป็นนักชาตินิยม ตั้งใจเกื้อกูลคนไทยทุกโอกาส ท่านจึงมีความต้องการที่จะให้คนไทยเข้ามามีบทบาททางการค้าเช่นชาวจีน ด้วยเหตุนี้ท่านจึงสนใจศึกษาเรื่องราวของชาวจีนเป็นพิเศษอีกด้วย คุรุรายละเอียดใน ประวัตินายพลเอก เจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สะท้อน สนิทวงศ์) (พระนคร : ข้าราชการในกรมรถไฟและกองทางกรมโยธาเทศบาล พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2484, 2484).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ต.6.2/2 บันทึกเรื่องจีนของเจ้าพระยาวางษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สะท้อน สนิทวงศ์) วันที่ 9 กันยายน ร.ศ. 129.

อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าจีนจะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมตามฝ่ายไทยแต่อย่างเดียว หญิงไทยที่แต่งงานกับชายจีนก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ที่ปรากฏให้เห็นได้คือ การแต่งกาย ถึงแม้ว่าการแต่งกายจะเป็นแบบไทยอยู่เช่นเดิม แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงไปจากหญิงไทยโดยทั่วไปบางประการ คือ ในเวลานั้นหญิงไทยส่วนมากนิยม นุ่งผ้าลาย ไม่นุ่งผ้าพื้น แต่หญิงไทยที่แต่งงานกับจีนนั้นส่วนมากจะนุ่งผ้าพื้น เพราะสามี รังเกียจว่าผ้าลายไม่สุภาพ ด้วยชาวจีนถือว่าดอกไม้และดอกดวงที่ลายผ้าซึ่งเรียกใน ภาษาจีนว่า "ฮวย" นั้น แปลความหมายอีกประการหนึ่งว่า "หญิงเจ้าชู้" บรรดาหญิง ไทยที่เป็นภรรยาชาวจีนจึงต้องหลีกเลี่ยงการนุ่งผ้าลายโดยปริยาย¹ นอกจากนี้ยังปรากฏ มีการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมด้วย คือ แทนที่จะไว้ผมสั้นแบบหญิงไทยโดยทั่วไปใน สมัยนั้น ก็ได้ไว้ผมมวยแบบจีน ถ้ามีลูกสาวก็จะไว้ผมมวยเช่นเดียวกัน²

การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยและชาวจีนในระคับสามัญชนนี้ นอกจากจะเป็นไปเนื่องจากการแต่งงานระหว่างกันแล้ว ยังมีสาเหตุอีกประการหนึ่ง มาจากการติดต่อกันอย่างใกล้ชิดพร้อมทั้งมีกิจกรรมร่วมกันในสังคมอีกด้วย จึงทำให้มีการ ถายทอดวัฒนธรรมระหว่างกันขึ้น กล่าวคือ ชาวไทยและชาวจีนจะต้องมีการติดต่อกัน ทางการค้าในฐานะผู้ขายและผู้ซื้อ อีกทั้งในเวลาว่างจากการงานทั้งชาวไทยและชาว จีนต่างก็นิยมไปหาความสุขตามย่านโรงบ่อน โรงหวย ด้วยเหตุนี้ชาวไทยและชาวจีน จึงได้พบปะกันอยู่เสมอ แหล่งชุมชนของชาวจีนซึ่งประกอบด้วยสถานที่ประกอบธุรกิจ การค้า ตลาด โรงงาน และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นที่ชุมนุมของ

¹ เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 166.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.1.1/262 จดหมายของนายพูน นายเวรนอกราชการในสมเด็จพะเจ้านองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กราบเรียนเสนาบดีกระทรวงนครบาล วันที่ 18 มกราคม ศก. 126.

ชาวไทยด้วย¹ ดังนั้นจึงทำให้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชุมชนชาวไทยที่อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนชาวจีน ตัวอย่างที่เห็นได้คือ ปรากฏว่าการแต่งกายของชาวไทยในเขตที่อยู่ใกล้เคียงกับชุมชนชาวจีนนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามจีนบ้างเช่นกัน กล่าวคือ มีการนุ่งกางเกงแพรจีน ส่วนการนุ่งโจงกระเบน นั้นมีบางตาลงไป² สำหรับภาษาที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างกันนั้น ปรากฏว่าชาวไทยและชาวจีนต่างก็พูดภาษาของตนและกันได้บ้างเล็กน้อยพอที่จะเข้าใจกันได้ เช่นชาวไทยเวลานั่งรถลากหรือรถเจ๊กไปสถานที่ใดก็จะสั่งเป็นภาษาจีนได้³ ส่วนชาวจีนนั้นก็พอพูดไทยได้แต่เขียนไม่ได้⁴

อย่างไรก็ตาม การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยและชาวจีนในระคับสามัญชนนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตกำแพงพระนครทางตอนใต้ที่ใกล้เคียงกับเขตที่อยู่ของชาวจีน ในเขตชุมชนของชาวไทยที่ไกลออกไปแล้วจะเห็นถึงลักษณะการผสมผสานกันเช่นนี้ได้น้อยลง โดยเฉพาะชุมชนชาวไทยทางฝั่งธนบุรี คือ แถบคลองบางหลวง ซึ่งห่างไกลจากชุมชนใหญ่ของชาวจีน ในบริเวณนี้ส่วนมากแล้วยังคงลักษณะวัฒนธรรมไทยไว้ได้อย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างคือ การแต่งกายยังคงแบบไทยอยู่ กล่าวคือ นุ่งผ้าโจงกระเบนหรือกางเกงไทยชาครุ่งน่อง⁵ นอกจากนี้ภาษาที่ใช้พูดก็เป็นภาษาไทยแท้ มิได้

¹ Richard J. Coughlin, Double Identity : The Chinese in Modern Thailand (Hong-Kong : Hongkong University Press, 1960), p. 127.

อ้างจาก พลกุล อังกินันท์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 40.

² กัญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 281.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 282 - 284.

⁴ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. 1, p. 86.

⁵ กัญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 281.

ปนเปไปกับภาษาจีน ดังที่ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์)¹ ผู้มีชีวิตอยู่ร่วมสมัยนั้น ได้กล่าวไว้ว่า "คำพูดในระหว่างพวกเด็กเมื่ออยู่คลองบางหลวงใช้คำ "แก" และ "กัน" มาอยู่กรุงเทพฯ กลายเป็น "ลื้อ" กับ "อ้าว" อย่างแจ่มไป"²

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตก ในกรุงเทพฯ โดยส่วนรวมแล้ว อาจกล่าวได้ว่ามีความแตกต่างกันภายในกลุ่มชนชั้นสูง และสามัญชนของแต่ละกลุ่มชน กล่าวคือ ในกลุ่มชนชั้นสูงนั้นจะเห็นได้ถึงลักษณะการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากชาวตะวันตกให้แก่ชาวไทยและชาวจีน โดยไม่ปรากฏว่าชาวตะวันตกเป็นผู้รับวัฒนธรรมไทยและจีนไปบ้าง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากชาวตะวันตกถือว่าตนเป็นผู้ที่มีวัฒนธรรมสูงกว่าและมีความเจริญก้าวหน้ากว่าชาวไทยและชาวจีน จึงไม่ปรากฏอย่างชัดเจนว่าชาวตะวันตกมีการรับวัฒนธรรมไทยและจีน ดังนั้นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในระดับชนชั้นสูงจึงเป็นไปในลักษณะที่ชาวไทยและชาวจีนมีการรับวัฒนธรรมจากชาวตะวันตก ขณะเดียวกันก็มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกันในระหว่างชาวไทยและชาวจีนด้วย สำหรับในระดับสามัญชนนั้นจะเห็นถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยและจีนเข้าด้วยกัน โดยไม่ค่อยมีบทบาทของชาวตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องเท่าใดนัก เพราะมีอุปสรรคต่อความสัมพันธ์หลายประการดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

¹ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์) เกิดที่บ้านคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 ในวัยเยาว์ได้ใช้ชีวิตอยู่ในบริเวณบ้านเกิด ต่อมาใน พ.ศ. 2447 ได้เข้ามาเรียนหนังสือที่โรงเรียนปทุมมาทาศู ผังพระนคร และพักอยู่บ้านบริเวณแพร่งนรา ถนนตะนาว ดังนั้นขุนวิจิตรมาตราจึงได้ใช้ชีวิตอยู่ทั้งในคลองบางหลวงและผังพระนคร ประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ขุนวิจิตรมาตราได้รวบรวมเป็นหนังสือบันทึกเรื่องราวความเป็นไปของกรุงเทพฯ ไว้หลายเล่ม เช่น เมื่อวานนี้ (3 เล่ม) เด็กคลองบางหลวง (2 เล่ม) กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า เป็นต้น.

²ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 31.

2. ศาสนา ความสัมพันธ์ทางศาสนาที่เห็นได้เด่นชัดที่สุด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวจีน ทั้งนี้อาจมีเหตุผลเนื่องมาจากความเชื่อพื้นฐานและมีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างกัน คือ

ก. ความเชื่อพื้นฐาน กลุ่มชนทั้ง 2 กลุ่มนี้มีความเชื่อพื้นฐานใกล้เคียงกันอยู่แล้ว กล่าวคือ ชาวไทยนับถือศาสนาพุทธนิกายาน ส่วนชาวจีนนั้นเชื่อในคำสอน 3 ประการ คือ ขงจื้อ เต๋า และศาสนาพุทธมหายาน ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 จึงเห็นได้ว่าทั้ง 2 ฝ่ายต่างก็นับถือศาสนาพุทธร่วมกันอยู่ ถึงแม้ว่าจะมีความเชื่อหรือประเพณีที่แตกต่างกันไปบ้างก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าเป็น "ชาวพุทธ" ด้วยกัน มิใช่ต่างศาสนากันโดยสิ้นเชิง ดังนั้นความเชื่อพื้นฐานตลอดจนความศรัทธาในศาสนาจึงยังคงมีในสิ่งเดียวกัน บางประการ จากความเชื่อพื้นฐานที่ใกล้เคียงกันนี้ได้นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยกันด้วย อย่างไรก็ตามจำนวนวัดจีนในกรุงเทพฯ ในขณะนั้นมีเพียง 3 วัด และมีพระจีนเพียง 69 รูปเท่านั้น¹ ดังนั้นชาวจีนส่วนหนึ่งจึงได้ไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่วัดไทย ซึ่งมีเป็นจำนวนมากในกรุงเทพฯ แม้แต่ในบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนชาวจีนก็มีวัดไทยหลายแห่ง เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) และวัดปทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) เป็นต้น²

ข. ความผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม ชาวจีนเมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ นั้นได้มีการแต่งงานกับหญิงไทยเป็นส่วนมาก การอยู่ร่วมกันนี้ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ตลอดจนวิถีชีวิตในคานต่าง ๆ ตามมาด้วย ดังได้กล่าวแล้ว ความเชื่อทางศาสนาอันมีพื้นฐานใกล้เคียงกันอยู่แล้วก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ชาวไทยและชาวจีนมีความผสมกลมกลืนกัน ลักษณะการผสมกลมกลืนกันนี้ได้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ดังจะเห็นได้ว่าชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ นั้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.30/9 ยอดสามมะโนคร้ว มณฑลกรุงเทพฯ ศก 128.

² พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ, พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำ ของคนอายุเจ็ดสิบปี, หน้า 172 - 173.

บางคนได้บวชอยู่ในสมณเพศตามแบบไทยก็มี¹

ด้วยมูลเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ จึงทำให้ชาวไทยและชาวจีนได้มีความผสมกลมกลืนในด้านความเชื่อทางศาสนาด้วย โดยปรากฏมีชาวจีนไปทำบุญและทำพิธีทางศาสนาที่วัดไทย รวมทั้งมีความเคารพนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนในกรุงเทพฯ คือการที่ชาวจีนนิยมไปวัดกัลยาณมิตร (ปากคลองบางหลวง ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี) เป็นอย่างมาก แม้แต่พวกฮังยี่ที่ถูกจับกุมได้ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ถูกนำไปสาบานที่วัดนี้² การที่วัดกัลยาณมิตรเป็นที่นับถือของชาวจีนเป็นอย่างมากนั้น มีผู้นิยายสาเหตุไว้เป็น 2 แนวใหญ่ ๆ แนวแรก คือ ชาวจีนมีความนับถือ ซำปอกง มาเป็นเวลานานแล้ว การที่ชาวจีนนับถือซำปอกงนี้เนื่องมาจากในสมัยราชวงศ์เหม็งของจีน (ตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น) ได้มีกองเรือที่มีชื่อเสียงและมีแสนยานุภาพมาก ภายใต้การนำของ ฮั่ว แซ่แต้ วีรบุรุษคนหนึ่งของจีน ซึ่งคนทั้งหลายนิยมเรียกว่า "ซำป้อ" อีกนามหนึ่ง และตามธรรมเนียมของคนจีนนั้นมักจะนิยมเอาคำว่า "กง" เข้าไปต่อท้ายชื่อคนสำคัญหรือผู้ที่ใหญ่ เมื่อเอาคำว่า "กง" ไปต่อท้ายคำใดแล้ว คำหน้าจะเปลี่ยนเสียงไปเล็กน้อย ฉะนั้นชื่อ "ซำป้อ" จึงกลายเป็น "ซำปอกง" ซำปอกง ซึ่งหมายถึงนายกองเรือผู้ยิ่งใหญ่ของจีนนี้จึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนโดยทั่วไป การที่ซำปอกงมาเกี่ยวข้องกับวัดกัลยาณมิตรนั้นเนื่องมาจากความเข้าใจผิดทางภาษาเป็นสำคัญ กล่าวคือ ที่วัดกัลยาณมิตรนี้มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชาวจีนกลุ่มหนึ่งได้มานมัสการพระพุทธรูปที่นี้แล้วเกิดความเลื่อมใสจึงอยากยึดไว้เป็นที่เคารพบูชาสำหรับพวกตน จึงได้เขียนหนังสือจีนไว้หน้าวิหารพระพุทธรูปองค์นี้ว่า

¹ John Crawford, Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin - China (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1967), p. 450.

² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำวรวงษาอนุภาพ, "เรื่องฮังยี่", หน้า 272.

"ซำปอกกง" ซึ่งแปลว่า พระเจ้าทั้ง 3 พระองค์ (พระรัตนตรัย) คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั่นเอง แต่ชาวจีนที่นับถือซำปอกงเข้าใจว่าเป็นซำปอกง จึงคิดว่าเป็นสถานที่เช่นไหว้วิญญาณของซำปอกง จึงได้มาทำพิธีบูชาซำปอกงที่นี้เรื่อยมา¹

สำหรับแนวที่ 2 นั้นก็มีความคล้ายคลึงกัน แต่เป็นความเชื่อที่ต่อเนื่องมาจากสมัยอยุธยา คือ ในสมัยราชวงศ์หมิง จีนได้มีกองเรือที่มีแสนยานุภาพ ผู้นำคือ เติ้งโห ซึ่งคนทั่วไปเรียกว่า "ซำปอก" คำว่า "พระรัตนตรัย" ในทางพุทธศาสนานั้นในภาษาจีนก็เรียกว่า "ซำปอก" เช่นกัน ฉะนั้นชื่อของเติงโห และคำว่าพระรัตนตรัยในภาษาจีนจึงออกเสียงคล้ายคลึงกัน ทั้ง ๆ ที่ความหมายแตกต่างกัน เมื่อเวลาผ่านไปการเล่าเรื่อง-รารเกี่ยวกับเติงโหของชาวจีนในไทยจึงได้เกิดความสับสนในระหว่าง 2 คำนี้ โดยเรียกเติงโหว่า "ซำปอกง" (เติมคำว่า "กง" ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นใหญ่) แต่เขียนแบบคำที่แปลว่าพระรัตนตรัย ฉะนั้นชาวจีนในเมืองไทยจึงมีความสับสนระหว่างการนับถือเติงโหในชื่อของซำปอกงและคติความเชื่อในพระรัตนตรัย ยิ่งไปกว่านั้น ประวัติศาสตร์จีนในสมัยราชวงศ์หมิงยังได้กล่าวไว้ว่า เติ้งโหได้มาสร้างวัดขึ้นในเมืองไทยด้วย (แต่ไม่ไ้ระบุนามวัด) ชาวจีนจึงเข้าใจว่าพระพุทธรูปที่วัดพญูซึ่งที่อยุธยาซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าพระพุทธรูปแห่งอื่นนั้นสร้างโดยซำปอกงหรือเติงโหนั่นเอง จึงได้เรียกพระพุทธรูปใหญ่นี้ว่า ซำปอกง คติการนับถือพระพุทธรูปขนาดใหญ่จึงมีเรื่อยมาในหมู่ชาวจีนตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเชื่อว่ามีซำปอกงซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่อยู่ 3 แห่งคือที่อยุธยา ธนบุรี (คือ หลวงพ่อโตวัดกัลยาณมิตร) และที่แปะริ้ว²

¹ สันต์ สุวรรณประทีป, "ทิ้งกระจาด" คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร, หน้า 122 - 123.

² Ch'en-Yu-t'ai, "Cheng ho t'ung-shih t'ai-kuo k' ao" (Research on Cheng Ho's Missions to Thailand), T'ai-kuo Yen-chiu (Bangkok : n.p., 1940), p. 58 อ้างจาก William G. Skinner, Chinese Society in Thailand, p. 129 - 130.

ตำนานทั้งสองนี้มีจุดร่วมกัน คือ มีความคลาดเคลื่อนทางภาษา จึงทำให้คนเข้าใจผิดระหว่างชื่อของนายกองเรือชาวจีนที่มีแสนยานุภาพมาก กับ คติความเชื่อในพระรัตนตรัยของศาสนาพุทธ ชื่อของนายกองเรือจึงเข้ามามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปขนาดใหญ่ไปด้วย ดังนั้นวัดกัลยาณมิตรซึ่งเป็นวัดที่มีพระพุทธรูปขนาดใหญ่มากในกรุงเทพฯ จึงเป็นที่นับถือของชาวจีนโดยทั่ว ๆ ไป ทั้ง ๆ ที่เป็นวัดไทย นอกจากตำนานทั้ง 2 แนวนี้นี้แล้ว อาจมีเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ วัดกัลยาณมิตรนี้สร้างโดยเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต กัลยาณมิตร) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านผู้นี้มีเชื้อสายจีน คือ เป็นบุตรพระพิชัยวารี (มัน แซ่เอ็ง) หลังจากสร้างวัดเสร็จแล้วก็ได้ถวายเป็นพระอารามหลวง¹ ดังนั้นจึงเท่ากับว่าพระอารามหลวงแห่งนี้สร้างโดยชาวจีน ด้วยเหตุนี้จึงอาจเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวจีนนิยมไปทำบุญประกอบพิธีที่วัดนี้

ตัวอย่างที่ชาวจีนนับถือพระโตวัดกัลยาณมิตรนี้ แสดงให้เห็นได้ชัดเจนถึงความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างชาวไทยและชาวจีน โดยชาวจีนนิยมไปวัดไทยนอกเหนือจากการไปวัดจีนด้วย แม้กระทั่งปัจจุบันนี้วัดกัลยาณมิตรก็ยังคงเป็นที่นับถือของชาวจีนอยู่โดยมีประเพณีสำคัญ คือ การทำบุญหิ้งกระจาก²

¹พระมหาเอง, ประวัติวัดกัลยาณมิตร (พระนคร : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวินัยกิจโกศล (ตรี) วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490, 2490), หน้า 2

²งานนี้มีทุกปีในช่วงหลังจากสารทจีนประมาณ 12 - 13 วัน เป็นการทำบุญให้ทานแก่ทั้งผี (อสุรกาย) และคนที่ยากไร้ ส่วนที่ให้ผีก็มีอาหารไปตั้งเช่นและเสื้อผ้าเงินทอง (กระดาษเงินกระดาษทอง) และของใช้ (ทำด้วยกระดาษ) นำไปเผา ส่วนที่ให้คนยากไร้ก็เป็นอาหารแห้งและของใช้ต่าง ๆ เป็นต้น แต่เนื่องจากของที่จะให้ทานนี้มีน้อยกว่าผู้รับ ครั้นจะเอาของนั้นมาให้แย่งกันก็อาจทำให้เสียสภาพได้ จึงได้ทำเบอร์คิกกับของให้ตรงกับตัวแล้วเอาตัวนั้นมาหิ้ง ใครแย่งได้ตัวเบอร์คิกก็นำไปขึ้นของตามเบอร์นั้น ๆ อ้างจาก สันต์ สุวรรณประทีป, "หิ้งกระจาก", หน้า 120 - 121.

ความสัมพันธ์ทางศาสนานี้ นอกจากจะเห็นได้ในกรณีของชาวไทยและชาวจีนแล้ว ยังได้ปรากฏในระหว่างชาวจีนและชาวตะวันตกอีกด้วย โดยปรากฏว่ามีชาวจีนในกรุงเทพฯ จำนวนหนึ่งหันไปนับถือคริสต์ศาสนาแบบชาวตะวันตก¹ ทั้งนี้อาจมีมูลเหตุมาจากทั้งฝ่าย ชาวตะวันตกและชาวจีนเอง ดังนี้คือ

ก. มูลเหตุจากชาวตะวันตก พวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ซึ่งเคยเดินทาง ไปเผยแพร่ศาสนาในเมืองจีนได้ผลก็มาแล้ว เห็นว่ามีชาวจีนในเมืองไทยเป็นจำนวนมาก จึงต้องการที่จะเผยแพร่ศาสนาแก่คนเหล่านี้ด้วย² ดังนั้นการเผยแพร่ศาสนาของพวก มิชชันนารีในเมืองไทยนั้นจึงมีความมุ่งหมายในหมู่ชาวจีนโดยเฉพาะ มีการพิมพ์หนังสือ เป็นภาษาจีน ตลอดจนได้อาศัยชาวจีนที่นับถือศาสนาคริสต์อยู่แล้ว เป็นผู้ช่วยเหลือในการ ชักจูงชาวจีนอื่น ๆ เข้ามานับถือศาสนาคริสต์ด้วย³ บทบาทชาวจีนเหล่านี้มีหลายประการ เช่น การสอนให้ชาวจีนคนอื่น ๆ หักสวดมนต์ การตั้งโรงเรียนสอนชาวจีนขึ้น โดยใช้ ภาษาจีนเป็นสื่อการสอน โรงเรียนแห่งแรกอยู่ที่บริเวณใกล้วัดอรุณราชวราราม ผู้ตั้งขึ้น คือ ชินแส เกียง กวางชิน ซึ่งทำงานให้กับคณะมิชชันนารีอเมริกัน⁴ นอกจากจะพยายาม

¹ มัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในค่านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 112.

² สุพรรณิ กาญจนันธุติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 24.

³ คี.บี. บรัดเล, "จกหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศสยาม", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 เล่ม 18 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2508), หน้า 22.

⁴ ยุพเรศ มิลลิแกน, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510), หน้า 60.

ใช้ชาวจีนด้วยกันเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่ศาสนาแล้ว มิชชันนารียังได้ให้บริการต่าง ๆ แก่สังคมอีกด้วย เช่น ให้การรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย ให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียน¹ เป็นต้น การที่มิชชันนารีได้มีวิธีการในการชักจูงใจต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ทำให้มีชาวจีนบางส่วนหันมานับถือศาสนาคริสต์แทนความเชื่อเดิมของตน ซึ่งเรียกว่า "จีนเข้ารีต"

ข. มูลเหตุจากชาวจีน ถึงแม้ว่าชาวจีนจะมีทัศนคติที่ไม่ดีนักต่อชาวตะวันตก แต่ชาวจีนก็ต้องการที่จะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับชาวตะวันตกในหลายรูปแบบอันจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ของตนดังที่กล่าวแล้ว วิธีหนึ่งที่จะทำให้เขาไปร่วมงานกับชาวตะวันตกได้ง่าย คือ การเข้าเรียนในโรงเรียนที่พวกมิชชันนารีตั้งขึ้น ถ้าผู้ใดจบการศึกษาจากโรงเรียนเหล่านี้แล้วหมายความว่า การจะไปทำงานในบริษัทห้างร้าน ตลอดจนกิจการธนาคารของชาวตะวันตกนั้นจะทำให้สะดวกขึ้น ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีชาวจีนได้ส่งบุตรหลานของตนไปเรียนในโรงเรียนของพวกมิชชันนารีเป็นจำนวนมาก² การได้เข้าไปคลุกคลีกับพวกมิชชันนารี ตลอดจนความต้องการที่จะปรับตนเองให้เข้ากับชาวตะวันตกได้เพื่อผลประโยชน์ในการร่วมงานกับชาวตะวันตกนี้จึงทำให้ชาวจีนบางคนได้หันไปนับถือศาสนาคริสต์ด้วย

ความสัมพันธ์ทางศาสนากับชาวตะวันตกนี้ได้ปรากฏให้เห็นในหมู่ชาวจีน สำหรับชาวไทยนั้นแทบจะไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดหันไปนับถือศาสนาคริสต์ดังที่ได้อ้างไว้ ในบทที่ 2 นอกเหนือจากเหตุผลที่ว่าชาวไทยมีความยึดมั่นในศาสนาพุทธแล้ว อาจพิจารณาได้ว่าชาวไทยมิได้อยู่ในสถานะเดียวกับชาวจีน กล่าวคือ มิชชันนารีไม่ได้มีความมุ่งหมายจะเผยแพร่ศาสนาในหมู่ชาวไทยเป็นสำคัญ รวมทั้งชาวไทยเองส่วนมากแล้วก็มีอาชีพรับ

¹ สุพรรณิ กัญจนันธุติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 234 - 242.

² William G. Skinner, Chinese Society in Thailand,

ราชการหรือทำการเกษตรกรรม มิได้ต้องการผลประโยชน์ในการเข้าร่วมงานกับชาวตะวันตกเท่าใดนัก ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องหาวิธีที่จะปรับตนให้เข้ากับชาวตะวันตกได้โดยง่าย ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ นี้จึงปรากฏให้เห็นได้ในระหว่างชาวไทยกับชาวจีน และชาวจีนกับชาวตะวันตกเป็นสำคัญ

3. ด้านการบริการสาธารณประโยชน์ ในประเด็นนี้จะเห็นได้ถึงบทบาทของชาวตะวันตกได้อย่างมากกว่าคนกลุ่มอื่น ถึงแม้ว่าการบริการเหล่านี้จะมีตั้งให้เปล่าและหวังผลกำไร แต่ก็นับว่าก่อประโยชน์ให้กับผู้คนในกรุงเทพฯ อย่างมาก สิ่งที่เห็นได้ชัดมีหลายประการ คือ

ก. การศึกษา ในเรื่องการบริการทางการศึกษานั้น ส่วนมากเป็นบทบาทของชาวตะวันตกที่เข้ามาเผยแพร่นิกายศาสนา โดยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ นิกายโรมันคาทอลิก และนิกายโปรเตสแตนต์ สำหรับนิกายโรมันคาทอลิกนั้นที่สำคัญคือการตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญ กล่าวคือ บาทหลวงอี.เอ. คอลอมเบต์ (Rev. E.A. Colombet) ชาวฝรั่งเศสอธิการโบริสอัสสัมชัญในกรุงเทพฯ ได้เปิดโรงเรียน "ไทย-ฝรั่งเศส" ขึ้นใน พ.ศ. 2420 แต่ก็ไม่เป็นที่นิยมเท่าใดนัก ต่อมาใน พ.ศ. 2422 ได้เปิดสอนวิชาภาษาอังกฤษขึ้นอีกแผนกหนึ่ง เรียกชื่อโรงเรียนว่า โรงเรียน "ไทย-อังกฤษ-ฝรั่งเศส" แต่ก็มีนักเรียนเพียง 12 คนเท่านั้น เมื่อบาทหลวงคอลอมเบต์ได้ช่วยมา ก็เริ่มตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญขึ้นเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427 หลังจากตั้งโรงเรียนนี้ได้ไม่นานก็ต้องสร้างสถานที่เรียนใหม่ ซึ่งสำเร็จลงในปี พ.ศ. 2433 โดยสามารถรับนักเรียนได้มากกว่าเดิมเป็น 4 เท่า และใน พ.ศ. 2447 ก็ได้มีการสร้างโรงเรียนอัสสัมชัญคอนแวนต์สำหรับนักเรียนหญิงเพิ่มขึ้นด้วย¹ การที่โรงเรียนอัสสัมชัญได้มีการขยายกิจการเรื่อย ๆ แสดงให้เห็นว่าต้องได้รับความนิยมนจากผู้คนใน

¹ เสฐียรโกเศศ, สารานุกรม (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, 2516), หน้า 242 - 246.

กรุงเทพฯ พอสมควร มิฉะนั้นคงจะต้องเลิกกิจการไปตั้งแต่ในช่วงแรกที่ตั้งขึ้นมาแล้ว ปรากฏว่าในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงเรียนนี้มีนักเรียนถึง 400 กว่าคน และผู้ที่จบการศึกษาจากที่นี่ไปแล้วบริษัทห้างร้านและทางหน่วยงานต่าง ๆ ก็ต้องการให้เขาทำงานด้วยเป็นอันมาก¹ นอกจากนี้จะมีโรงเรียนอัสสัมชัญและอัสสัมชัญคอนแวนต์ขึ้นแล้ว ยังมีโรงเรียนของพวกคาทอลิกอีกหลายแห่งในกรุงเทพฯ ในระยะต่อมาที่มีชื่อเสียง คือ คณะภคินี เซนต์ ปอล แห่งชาติ (The Sisters of St. Paul of Chartres) ซึ่งได้สร้างโรงเรียนผู้หญิงขึ้นหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด² และคณะภราดาเซนต์กาเบรียล (The Brothers of St. Gabriel) ซึ่งได้แยกออกมาจากคณะผู้ก่อตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญอีกทีหนึ่ง³

นอกจากกิจการทางการศึกษาของพวกบาทหลวงและบรรดาผู้เผยแผ่ศาสนาในนิกายโรมันคาทอลิกแล้ว บทบาทของพวกโปรเตสแตนต์ก็มีมิใช่น้อย โรงเรียนของฝ่ายโปรเตสแตนต์ที่สำคัญในกรุงเทพฯ มี 2 แห่ง คือ โรงเรียนมัธยมคริสเตียน (Christian High School) ซึ่งศาสนาจารย์ จอห์น เอकिन (Rev. John Eakin) ได้ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2431 ที่ตำบลกุฎีจีน เป็นโรงเรียนสำหรับเด็กชาย ต่อมาเมื่อนักเรียนมากขึ้นก็ได้ย้ายมาที่สำเหร่ และถนนประมวญโดยลำดับ และได้เปลี่ยนชื่อใหม่ ว่า โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนไฮสกูล⁴ (คือโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัยใน

¹ W.A. Graham, Siam : A Handbook of Practical, Commercial and Political Information, p. 234.

² Arnold Wright, "Ecclesiastical," Twentieth Century Impressions of Siam, p. 215.

³Ibid.

⁴สุพรรณิ กาญจนันธุริติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 105 - 106.

ปัจจุบัน) อีกแห่งหนึ่งคือ โรงเรียนวังหลัง สำหรับเด็กหญิง ภายใต้การดำเนินงานของ
 มิสเอดนา โคล (Miss Edna Cole)¹ (ปัจจุบันคือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย) ทั้ง 2
 โรงเรียนนี้อยู่ในความดูแลของคณะมิชชันนารีอเมริกัน เพรสไบทีเรียน และต่างก็ประสบ
 ความสำเร็จมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปเช่นกัน²

ข. การสังคมสงเคราะห์ การบริการทางด้านการศึกษาสังคมสงเคราะห์ใน
 กรุงเทพฯ นั้นที่เห็นได้ชัดเด่นก็เป็นบทบาทของชาวตะวันตกเช่นเดียวกัน สิ่งที่ปรากฏ
 ให้เห็นได้มีหลายประการ อาทิเช่นใน พ.ศ. 2431 พวกชาวอังกฤษที่อยู่ในกรุงเทพฯ
 ได้มีการเรียโรเงินสร้างตึก "วิคตอเรีย" ซึ่งนับเป็นตึกแรกในโรงพยาบาลศิริราช เพื่อ
 เป็นอนุสรณ์เนื่องในโอกาสที่ชาวอังกฤษในกรุงเทพฯ ถวายรัชกาลสมเด็จพระบรมราชินี-
 นาถวิคตอเรีย ครบรอบ 50 ปี³ นอกจากนี้แล้วมิชชันนารีในนิกายโรมันคาทอลิก โดย
 สังฆราช เจ.แอล. เวย์ (Bishop J.L. Vey) ยังได้ให้บริการทางด้านการศึกษา-
 สงเคราะห์อีกด้วย โดยได้ตั้งโรงพยาบาลเซนต์ หลุยส์ (The General Hospital of
 St. Louis) เพื่อบริการแก่ผู้ป่วยเจ็บ ซึ่งมีได้จำกัดว่าจะต้องเป็นชาวตะวันตกเพียง
 เท่านั้น ผู้ป่วยทั่วไปก็สามารถเข้าไปรักษาตัวได้ รวมทั้งยังได้จัดตั้งสถานสงเคราะห์
 เด็กกำพร้าในกรุงเทพฯ ขึ้นอีกด้วย⁴ สำหรับบรรดาสตรีชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ นั้น
 ก็ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมสงเคราะห์ด้วยกัน โดยตั้งสมาคมขึ้นชื่อว่า
 "The Bangkok Sewing Society" ขึ้นใน พ.ศ. 2399 แหล่งเงินทุนของสมาคม

¹ Rev. Henry J. Hillyard, "The Protestant Church",
Twentieth Century Impressions of Siam, p. 217.

² Ibid.

³ เทพชู ทับทอง และคนอื่น ๆ, กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ 200 ปี (กรุงเทพ-
 มหานคร : เทพพิทักษ์การพิมพ์, 2524), หน้า 53.

⁴ Arnold Wright, "Ecclesiastical", p. 215.

นี้เห็นได้ใน 2 ลักษณะ คือ ประการแรก ว่าจ้างบรรดาสตรีทั่วไปในกรุงเทพฯ ที่ต้องการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัวมาเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า โดยให้ค่าตอบแทนอย่างยุติธรรม สินค้าที่ผลิตสำเร็จแล้วก็จะนำออกจำหน่ายในท้องตลาด และเก็บผลกำไรเข้าเป็นกองทุนของสมาคมแหล่งเงินทุนในประการที่ 2 นั้นได้มาจากการบริจาคจากบรรดาพ่อค้าและสตรีชาวตะวันตกที่มีจิตศรัทธา ซึ่งมีทั้งในรูปของวัสดุอุปกรณ์และเงินสด จากแหล่งเงินทุนทั้ง 2 ประเภทนี้ สมาคมก็นำไปทำการสงเคราะห์แก่บรรดาผู้พลัดถิ่น คนพิการทุพพลภาพ คนชรา นักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ตลอดจนผู้ยากไร้ต่าง ๆ เช่น คนขอทาน เป็นต้น โดยไม่จำกัดว่าเป็นเชื้อชาติใด ภาษาใด¹

3. บริการสาธารณูปโภค บทบาทการให้บริการทางด้านสาธารณูปโภคในชุมชนกรุงเทพฯ ที่เห็นได้ชัดเจนนั้นเป็นบทบาทของชาวตะวันตกเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะเป็นบริการที่หวังผลกำไรทางการค้า แต่ก็อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้คนทั่วไปในกรุงเทพฯ เป็นอันมาก บริษัทที่มีบทบาทสำคัญ คือ บริษัทสยามอิเล็กทริซิตี จำกัด (The Siam Electricity Company Ltd) ของเคนมาร์ค บริษัทนี้ดำเนินกิจการหลายประเภทซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกัน กิจการต่าง ๆ ของบริษัทนี้เป็นกิจการที่ให้ประโยชน์ทางด้านสาธารณูปโภคแทบทั้งสิ้น กล่าวคือ บริษัทนี้เป็นเจ้าของกิจการรถรางในกรุงเทพฯ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในต้นบทนี้ ซึ่งมีเส้นทางเชื่อมชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก เข้าด้วยกัน นับเป็นสิ่งสำคัญในการติดต่อระหว่างกันได้เป็นอย่างดี รถรางของบริษัทนี้เป็นรถรางที่ทันสมัยในเวลานั้นเพราะใช้พลังงานไฟฟ้า ด้วยเหตุนี้เองบริษัทนี้จึงได้ให้บริการทางด้านไฟฟ้าในกรุงเทพฯ ด้วย คือติดตั้งไฟฟ้าตามริมถนน โดยสำนักงานและโรงไฟฟ้าตั้งอยู่ที่บริเวณใกล้วัดราชบูรณะวรวิหาร (วัดเลียบ) นอกจากกิจการรถรางและไฟฟ้าแล้ว บริษัทนี้ยังได้จัดการทางด้านการดับเพลิงในกรุงเทพฯ ด้วย เดิมทีเดิวยานั้นหน่วยดับเพลิงได้จัดตั้งขึ้นเพียงเพื่อรักษาทรัพย์สินของบริษัทเท่านั้น แต่ต่อมา

¹ Samuel J. Smith, "A Summary of Asiatic Intelligence", p. 222 - 223.

ได้กลายเป็นหน่วยอาสาสมัครเวลาเกิดเพลิงไหม้ทั่ว ๆ ไป กิจกรรมดับเพลิงนี้มีชื่อเสียงมาก และจะไปถึงสถานที่เกิดเหตุอย่างรวดเร็ว พาหนะที่ใช้ในการบรรทุกน้ำก็คือรถรางของบริษัทนั่นเอง บริษัทนี้ได้มีความเกี่ยวเนื่องกับบริษัทแม่น้ำมอเตอร์โบต (The Menam Motor Boat Company Ltd.) ซึ่งเป็นบริษัทที่เดินเรือ 3 สายในแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้วย โดยดำเนินการเชื่อมต่อกับกิจการรถรางนั่นเอง จึงเท่ากับว่าบริษัทนี้มีบทบาทสำคัญในการอำนวยความสะดวกแก่ผู้คนในกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก¹

การที่กิจการสาธารณประโยชน์ในกรุงเทพฯ เป็นบทบาทของชาวตะวันตกมากกว่าชนกลุ่มอื่นนี้ อาจจะมีสาเหตุเนื่องมาจากการบริการชุมชนในลักษณะนี้ต้องอาศัยความรู้ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีมาเป็นพื้นฐาน ชาวไทยเองในเวลานั้นก็ยังไม่มีความรู้ความสามารถเพียงพอเพราะเพิ่งเริ่ม "เรียนรู" เทคโนโลยีแบบใหม่ ๆ ในขณะที่ชาวตะวันตกอยู่ในระดับผู้ที่เข้ามาเป็นผู้สอนหรือผู้เผยแพร่ความรู้ทางด้านนี้สำหรับชาวจีนนั้นถ้าพิจารณาจากพื้นฐานเดิมดั้งที่ได้อธิบายไว้ในบทที่ 1 จะเห็นได้ว่าพวกนี้ส่วนมากเป็นชาวไร่ชาวนามาจากประเทศจีนตอนใต้ซึ่งประสบปัญหาเรื่องความทุกข์กันดารจึงอพยพมาหาที่ซึ่งจะให้ผลประโยชน์แก่ตนได้มากกว่า ถึงแม้ว่าพวกนี้บางส่วนจะประสบความสำเร็จในค้าขายและการประกอบอาชีพ และมีฐานะร่ำรวยขึ้นจากเดิมอย่างเห็นได้ชัดก็ตาม แต่สิ่งที่คนเหล่านี้ขาดคือการศึกษา เมื่อเป็นดังนี้แล้วจึงเห็นว่าคนที่มีความรู้ความชำนาญทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ ประกอบกับมีความพร้อมทางด้านทุนทรัพย์ที่จะนำมาลงทุนควรมีเพียงกลุ่มเดียว คือ ชาวตะวันตก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่ากิจการด้านการบริการสาธารณประโยชน์ในกรุงเทพฯ เป็นบทบาทของชาวตะวันตกเป็นส่วนมาก โดยมีทั้งการบริการที่ไม่คิดมูลค่า ซึ่งมักจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อการกุศลหรือหวังผลทางการเผยแพร่ศาสนาและกิจการที่หวังผลกำไร

¹C. Lamont Groundwater, "Engineering", Twentieth Century Impressions of Siam, p. 188 - 192. และ ภาณุจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน, หน้า 352 - 354.

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก แล้ว จะเห็นได้ว่าชุมชนชาวไทยและจีน จะมีลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมากกว่า ชาวตะวันตก ทั้งในค่านิยมและวัฒนธรรม รวมทั้งมีกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมร่วมกัน มีความผสมกลมกลืนกันในค่านิยมชีวิตความเป็นอยู่ แต่สำหรับชาวตะวันตกนั้น มีความสัมพันธ์ในระดับที่ห่างออกมา โดยจะมีความสัมพันธ์ที่เห็นได้ชัดเจนเฉพาะกับชาวไทยและชาวจีนในระดับสูง ส่วนมากแล้วจะเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมของตนให้แก่บรรดาชาวไทยและชาวจีนเหล่านี้ สำหรับกับบรรดาสมาชิกชนทั่วไปแล้ว ความเกี่ยวเนื่องกับชาวตะวันตกจะเห็นได้ชัดในกรณีของการบริการทางสาธารณสุขและการสังคมสงเคราะห์ เป็นสำคัญ โดยคนเหล่านี้จะอยู่ในฐานะ "ผู้รับ" ดังนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวตะวันตกกับชาวไทยและชาวจีนโดยทั่วไป จึงแตกต่างไปจากความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยและชาวจีน คือ ไม่ปรากฏให้เห็นถึงความผสมกลมกลืนซึ่งกันและกัน เป็นเพียงการถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือให้บริการในสิ่งที่คนเหล่านี้ยังขาดแคลน โดยไม่ได้มีส่วนรับวัฒนธรรมหรือมีวิถีการดำเนินชีวิตที่ผสมกลมกลืนกับชาวไทยและชาวจีน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2453 นั้น ปรากฏให้เห็นชัดเจนได้ 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคม โดยทั่วไปแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างทั้ง 3 ชุมชนดังกล่าวนี้จะเป็นความสัมพันธ์อันดีต่อกัน อย่างไรก็ตามก็แต่ละฝ่ายต่างก็มีส่วนสร้างปัญหาให้แก่สังคมกรุงเทพฯ ด้วย คงจะได้ศึกษาในบทต่อไป